Паліна Качаткова

НАЧНЫЯ РАЗМОВЫ

Зборнік апаведаў

KAMUNIKAT.org

Зьмест

Начныя размовы пра матылёў
Нізка “Жахлівыя рэчы”
- **Страх**
- **Апошняе дыханьне**
- **Сон**
- **Галюцынацыі**
- **Ровар для дарослай жанчыны**
- **Русалкі**
- **Трафеі**
- **Ялечны куток**
- **Вучні**

Знаёмства з Робертам Кангасам (паводле электронных лістоў дзьвюх жанчын, Беларусь-Швецыя)
Чужое гняздо
Сярод усяго
Сабачая гаворка
Кавалак жыцьця
Лясное
Кожная жывёліна
Цені (Экскурс, напісаны былой музейнай супрацоўніцай)
Нешта аднаго аберагае, а іншага адразу губіць (фрагмэнты ўспамінаў)

KAMUNIKAT.org

Начныя размовы пра матылёў

Ёсьць словы, якія ня варта казаць.

Ёсьць рэчы, пра якія лепш ня ведаць.

Давайце пагаворым пра матылёў.

Матыль -- гэта матыль, прыгажосьць. Ён ніколі ня сядзе ні на што брыдкае.

Ці матылі нейкім чынам зьвязаныя з тым, з іншым сьветам?

Крылатая Душа-Псіхея? Ня ведаю. Магчыма. Паэты так лічылі, ня людзі. Душа-матыль? Наўрад ці.

А што вы ведаеце пра матылёў?

Некаторыя віды матылёў могуць пераляцець цераз мора. Ёсьць такія матылі -- пралятаюць тысячы кіламетраў. А ёсьць матылі -- жывуць адзін дзень -- аднадзёнкі. Празрыстыя самотныя душы.

Ці дажываюць да вясны тыя з іх, хто хаваецца восеньню? Дажываюць? Восеньню яны лезуць хавацца. Лезуць, ва ўсе цёмныя месцы -- пад драўляны ложак, пад канапу, за шафу. Іх шмат-шмат набіваецца. Бывае яшчэ цёпла, а яны ўжо залазяць.

А да вясны дажываюць?

Думаю, што некаторыя з іх -- маладыя. Маладыя -- дажываюць.

Неверагоднае мноства матылёў апынулася ў кватэры на вуліцы Алтайскай у Менску -- на высьпе маёй часовай незалежнасьці. Там я жыла, памятаеце? Матылі былі паўсюль -- у пад’езьдзе і ў кватэры. Сядзелі як прыклееныя на столі і сьценах. І ў ваннай. Спалі, склаўшы крылы. Калі я адчыняла вам дзьверы, матылі зрываліся з месцаў і кружыліся, кружыліся. Узьляталі пры кожным нашым руху. І зноў нерухомелі на сьценах і столі. Ціха складвалі і раскладвалі пяшчотныя крылы, разгортвалі і згортвалі, як кніжныя старонкі. Толькі тады я ня ведала, што напісана ў той кнізе.

І куды яны пасьля падзеліся? Восень, кастрычнік. Матылі маглі забіцца куды-небудзь і схавацца. А маглі вылецець праз вокны і паляцець далей. Яны маглі паляцець далей, але гэта была восень, кастрычнік. Куды яны падзеліся. Куды? Інсекты добра ўмеюць маскавацца. Я цяпер вельмі часта думаю пра гэта.

Яны пражылі пэўны час у той кватэры. Я таксама пражыла там пэўны час. Памятаеце, я радавалася, калі набыла лямпу з аранжавым абажурам? Лямпа стаяла на падлозе побач з кілімам брэсцкай вытворчасьці з выявамі паўлінаў. Яшчэ былі канапа і тэлефон на зэдліку. Фіялетавая пуховая коўдра, новыя махровыя рушнікі. Апошні паверх. Пад балконам дрэвы з жоўта-чырвоным лісьцем. Цёплая восень. Краявід з электрастанцыяй.

І паўсюль матылі. Вядома, рэдкае відовішча ў наш час. Незвычайнае. Гронкі матылёў. А можа, гэта было перасяленьне ў вырай?

Мы гаварылі, рухаліся, матылі лёталі.

Помню вас у дзьвярах і помню матылёў -- яны маглі заляцець у вітальню сьледам за вамі ці, наадварот, -- вылецець у пад'езд, калі вы сыходзілі.

Цяжка паверыць, што ня вярнемся туды.

Матылі, якія ўвосень залятаюць у кватэры і пад'езды, шукаюць схованкі... У красавіку, калі цяплее, яны ажываюць. Некаторыя за зіму зьнікаюць, паміраюць, высыхаюць, астатнія пачынаюць вылятаць. Калі дастаткова цёпла, я ім вакно расчыняю і выпускаю на сонейка. А бывае, што і зімой, калі горача, яны вылятаюць і пачынаюць біцца ў шкло раней часу.

-- Гэта тыя самыя, якія восеньню схаваліся за шафу, пад ложак?

-- Так, калі цяплее, яны вылятаюць.

-- Вы хочаце сказаць, што яны могуць перазімаваць?

-- Так, яны могуць перазімаваць.

-- Ну, некаторыя паміраюць, напэўна?

-- Напэўна.

Матылі вылятаюць вясной, калі пах сырой зямлі робіцца невыносны -- адтала зямля і ўсё, што ў зямлі. Паветра вільготнае, вецер...

Вецер варушыць валасы, дакранаецца аднолькава да ўсяго -- жывога і нежывога. А ў паветры зьяўляюцца прыгожыя вясёлыя матылі. На людзей тым часам проста страшна глядзець -- выходзяць на вуліцы з шэрымі тварамі -- быццам усю зіму правялі ў зямлі.

Бываюць такія вясна-лета-восень, калі матылёў асабліва шмат. А бывае -- амаль няма. Памятаю ў жніўні -- у двары і на верандзе -- іх было працьма. Цьма, цьма і цьма. Я чытала кнігу ў крэсьле, яны на мяне сядалі і махалі крыламі, я была ціхая і нерухомая, таму яны так рабілі.

Цяпер распавяду, як мяне ўразіў вялікі чорны матыль з блакітнай каёмкай -- Антыопа. Так атрымалася... Калі праводзілі класіфікацыю матылёў, некаторым з іх дасталіся імёны міфалагічных істотаў. Вялікі чорны матыль атрымаў імя Антыопа ў гонар адной са шматлікіх каханак Зеўса, якая пакутавала і ад усіх хавалася. Па-руску Антыопу называюць “траурница”, беларуская назва мне невядомая. Хто мне сказаў, што матыль так называецца? Мама. Так і засталіся гэтыя назвы на ўсё жыцьцё, як у дзяцінстве вывучыла – адмірал, крапіўніца, лімоньніца, махаон. Адмірал такі ўрачысты, чорна-чырвоны, буйны. Цяпер рэдка яго ўбачыш. Яго яшчэ называюць Ванэса. Махаон вялікі жоўты з чорным, яшчэ большы за Адмірала -- буйны матыль, напэўна, буйнейшага няма ў нас. Назвы матылёў, як назвы кветак, -- тыя, якія ў дзяцінстве назвалі, запомніліся назаўжды, а цяпер вывучыць што-небудзь цяжка.

Так, я распавяду, пра жалобнага матыля. Убачыла там, дзе мы праводзілі лета, калі мне было шэсьць гадоў. Там лёталі розныя матылі. Але чорны матыль быў ня разам з усімі на той палянцы, дзе яны ўсе мільгацелі. Антыопа зьявілася перада мною за вакном пакою, дзе мы жылі. Яна сядзела на дрэве. На бярозе. Самотная, склаўшы крылы -- ледзь заўважная рыса на белым

тле. А пасьля разгарнула крылы. І я зьдзівілася. Чорны матыль выглядаў вельмі кантрасна на белым. Можа, я і раней бачыла Антыопу, але да таго выпадку не зьвяртала ўвагу. А тут мая ўвага сфакусавалася на незвычайным чорным матылі. Матыль зварухнуўся, расправіў крылы. І вось яго ўжо няма -- толькі мільгануў цень. Антыопа зьнікла ў гарачым летнім паветры. Засталася хваля расчараваньня.

У агорнутых цемрай садах жывуць начныя матылі -- аксамітныя, важкія, з чырвонымі вачыма. У ясны дзень яны хаваюцца дзе могуць. А цёплымі летнімі начамі б'юцца ў шыбу.

Яны падлятаюць да вокнаў у той самы час, калі мы падаем у цёмную бясконцую бездань сну, калі ў душу пачынае пранікаць незямное. Начныя матылі прыносяць з цемры трывожную таемнасьць. Шолах іх крылаў зьліваецца з прыглушанымі начнымі ўскрыкамі, шэптам дрэваў, шамаценьнем шынаў і перамовамі сабак. Зранку, калі сонца працягне па падлозе бліскучыя, рухомыя палосы сьвятла, заўважыш -- некаторыя з начных матылёў памерлі. Ляжаць на падваконьні бяз руху – з крылаў абляцеў пылок, яны празрыстыя.

2003 год, травень, Менск

Нізка “Жахлівыя рэчы”

Увечары 29 верасьня 2002 году чытаю фрагменты дакументальнай кнігі — пра жыцьцё, каханьне і сьмерць — рэальныя гісторыі ў электронным выглядзе. Гудзе вентылятар у старым кампутары, спальвае пыл. На клавіятуру ўпаў жоўты ліст з кітайскага клёніка, што расьце ў керамічным вазоне на стале. Клёнік з аранжавымі кветкамі-ліхтарыкамі стварае ілюзію адчыненага ў сад вакна. За балконнымі шыбамі — восеньскі змрок. Туман паўзе праз жоўтую гліністую пустку на Маскоўскія могілкі, адтуль — на праспект Скарыны.

Рэальныя гісторыі заўсёды цікавыя. Цікава зьбіраць, запісваць перажываньні, думкі, страхі. І ўсё — не сваё. Зьбіральнік хаваецца за чужаніцай — не выдае ўласных эмоцыяў, уводзіць у зман. Моцная сядзіць насупраць, дзеліцца думкамі, а дыктафон ловіць словы.

Страх

Жывы чалавек, жывая кніга. Самыя жудасныя, скіраваныя ў бясконцасьць страхі — дзіцячыя: “Мне было шэсьць гадоў. Бацькі вырашалі між сабой пытаньне: пасылаць мяне ў школу ці не. А я стамілася ад няспыннага сузіраньня магілаў. У той дзень, калі гэта пачалося, я зранку была на могілках са сваёй стрыечнай сястрой Тасяй. Там я зусім не баялася, мы проста гулялі, як у парку. А калі легла спаць, пачалося: магілы, магілы, магілы. Было такое трызненьне: няясныя, размытыя груды. Але я ведаю, што гэта магілы, і з пакорай чакаю, калі яны раскрыюцца... Удзень я спакойна гуляла каля лесу, дзе якраз і былі гэтыя няясныя груды (сапраўды старыя магілы, але мне пра гэта ніхто не казаў). Там было добра — вельмі шмат прыгожых вясёлых матылёў, але я ведала, што прыйдзе вечар... Я нікому не

казала пра свае страхі, была перакананая — гэта бессэнсоўна, нават нельга — будуць сварыцца. Усё гэта адбывалася ў пяцідзясятыя гады ў Барысаве. Мы жылі ў той частцы гораду, якая называлася Стары Барысаў.

Недалёка ад нашага дому, насупраць Старога Барысаву на беразе Бярэзіны знаходзіліся Батарэі — умацаваньні расейскай арміі часоў вайны 1812 году — зарослыя старымі соснамі штучныя груды. Мы хадзілі туды гуляць, а зімой катацца. У мяне было цыгейкавае футра, і проста на ім я зьяжджала з гор. Такая была забава. У 80-я гады мне прывезьлі кнігу Юркі Віцьбіча, і з гэтай кнігі я ўпершыню даведалася пра тое, што на Батарэях расстрэльвалі людзей — удзельнікаў страйку на запалкавай фабрыцы. Мяне гэта ўразіла, таму што Батарэі ніяк не асацыяваліся ні з чым такім... І я падумала — прырода не захоўвае памяць пра пакуты і сьмерць чалавека. Хаця я ведаю іншы выпадак, калі прырода ўсё ж захавала жах. Мы з бацькамі і іншымі сем’ямі афіцэраў езьдзілі на машынах адпачываць за горад, на рэчку ў вельмі маляўнічае месца, якое ўсім падабалася, лічылася, што яно нагадвае вядомы краявід Шышкіна — рэчка, лес, пясок. Недалёка Палік — таямнічае возера сярод балотаў, нейкім чынам зьвязанае з партызанскім рухам. А яшчэ там быў гліністы яр. І вельмі мне гэты яр не падабаўся. Адчувалася ў ім штосьці такое — нядобрае. А пасьля я даведалася, што там забівалі габрэяў.

Нашая зямля прапітаная вялікім жахам, толькі ня ў кожнай душы жыве страх.

Апошняе дыханьне

Страх — эмоцыя, зьвязаная з імкненьнем пазьбегнуць непрыемнай сітуацыі. Варыяцыі пачуцьця — ад самага слабога хваляваньня да жаху. Нават у старажытнагрэцкай міфалогіі адрозьнівалі некалькі багоў, адзін Фобас — бог страху, другі

Дэймас — бог жаху. А яшчэ быў бог лесу Пан, які таксама мог наганяць на людзей страх — адсюль слова паніка. Калі мы з сяброўкай Таняй Рэвяка рыхтавалі дакументальную кнігу пра трагедыю на Нямізе, здавалася, што за падзеямі 30 траўня ў Менску стаіць штосьці страшнае, тагасьветнае, невытлумачальнае, але шчыльна зьвязанае з лёсамі, існаваньнем, пакутамі і радасьцямі людзей.

Некаторыя фрагменты выпалі з кнігі, але засталіся ў памяці кампутару, а галасы — на касетах: "Ня ўсе, канечне, у гэта вераць. Але ў мяне такое адчуваньне, што там была нячыстая сіла нейкая. Таму што і адбывалася ўсё ў адзін момант, імгненна, ненатуральна. Калі мы там знаходзіліся, то адчуваўся вельмі дзіўны ціск. Паветра ціснула і, як прэс, апускалася на галаву. Я ня ведаю, што гэта было. І сам момант, калі ўсё гэта здарылася, быў настолькі імклівым — крутанула, кінула — і ўсё... Далей пацягнуліся хвіліны незразумелага чаканьня. А перад гэтым у мяне было адчуваньне, што мы падаем у прорву. Як віхор мяне раскруціў і перавярнуў у зусім незразумелае становішча... Я толькі помню крык у гэтым тунэлі. І ўсё. Як каго шпурнула, так і прыціснула. Мяне неяк вельмі дзіўна павярнула, прыўзьняло, і я апынулася тварам уверх, а ногі заціснутыя людзьмі. І ў мяне аднекуль узьнікла малітва "Ойча наш". Ціск нарастаў ня толькі на тыя часткі цела, якія былі заціснутыя. У мяне было такое адчуваньне, што ціське на галаву нейкая звышнатуральная сіла. Я малітву шапчу, шапчу і раптам праваьваюся і не магу зразумець, чаму я перастала малітву шаптаць. Цяпер я разумею, што губляла прытомнасьць"...

Сон

Засынаць таксама можна ў пакутах: "Ведаеш, я цяпер зусім не ўжываю транквілізатары-соньнікі. Нават не магу глядзець на белыя таблеткі. На любыя таблеткі не магу глядзець. Спазм

сьціскае горла — і каб нехта прымушаў -- не магу... А раней усё спрабавала адмовіцца і безвынікова. Кожны вечар думала — засну. Натаўку лімон з цукрам у кубку... Узгадай, як пахне толькі што расьціснуты лімон, заліты кіпенем. Такі пах лагодны, хатні, амаль навагодні. Лімон прыгожы ў брунатным гліняным кубку. Здаецца хтосьці родны і блізкі зрабіў табе напой з адной мэтай -- супакоіць, каб ты спала пад нагрэтай пуховай коўдрай. Зазіраеш у гліняны кубак і ўзгадваеш... Памятаеш, як было добра? Цёплая вада ў басейне Дому афіцэраў. У пятніцу на апошнім сеансе пах сьпіртнога над вадой перабівае пах хлоркі. Стомленая маладая жанчына-інструктар са спартовай залы сьпяшаецца — да малой дачкі, гнуткай і прыгожай, як і маці. Бел-чырвона-белы сьцяг у сьвятле пражэктару. Сьвятло ліхтароў і мокрае лісьцё пад нагамі. Дваццаты аўтобус вязе дамоў...

Вось так глядзіш на дно глінянага кубку, п’еш лімонны напой і думаеш: “Усё будзе добра!” А пасьля зрываесься: “Усё будзе добра, усе так кажуць, калі ведаюць дакладна — будзе дрэнна, кепска і яшчэ горш!” І глытаеш белую дробную таблетку. Усё, пасьля болей нічога — толькі сон, з якога ніхто ня выцягне. Цяпер я так не зраблю, зразумела — трэба жыць. Нават у снах працягваць жыць, а не правальвацца ў чарнату, дзе няма нічога і нікога, апрача цёмна-сіняй прорвы, якая зацягвае з кожным сном усё далей і далей”.

Страхаў існуе вялікае мноства, сярод іх агульны страх жыцьця, калі чалавек баіцца ўсяго.

Галюцынацыі

Ня ўсе валодаюць сабой, псіхапаты не належаць сабе, прыслухоўваюцца да “галасоў”, што зыходзяць невядома адкуль.

Адзін Студэнт шмат часу праводзіў за кампутарам. Блізкія не заўважылі той момант, калі ён упэўніўся, што вынайшаў схему,

якая дапаможа зрабіць усіх багатымі і шчасьлівымі. Адначасова з вынаходніцтвам неверагоднай схемы хлопец зразумеў, што за ім сочаць. Спачатку зьявіліся некалькі іншапланецянаў, пасьля прыбылі яшчэ – з кожным днём усё болей і болей жахлівых істотаў, якія прагнулі пазбавіць яго жыцьця, а ўсё чалавецтва таямніцы шчасьця.

Студэнт пабег у царкву — верыў, што там дапамогуць, уратуюць ад тых, хто палюе на яго. Студэнт усё сказаў сьвятару. Прасіў даць ахову. Выклікалі міліцыю. Маладыя супрацоўнікі ветліва прапанавалі Студэнту сесьці ў машыну (яго інфармацыя мае дзяржаўную значнасьць, трэба ехаць да прэзідэнта). У псіхіятрычнай клініцы хлопец спытаў: “Дзе я?” “У прафілакторыі”, — адказалі яму. І вось ужо студэнта наведвае маці — інтэлігентная перапалоханая жанчына. Сын у байкавай бальнічнай піжаме ў сіне-зялёную клетачку, гаворыць гучным шэптам: “Мама, я зразумеў — тут усе псіхі. Мама, прынясі мне вялікія навушнікі, я не хачу чуць псіхаў, я буду слухаць музыку”.

Відаць па ўсім — маці ня ведае, што рабіць. Між тым яе сын сапраўды не адзін. Псіхапатаў тут хапае, сярод іх Алкаголік. Вось ягоная гісторыя: “Спачатку я піў, пасьля двое сутак ня спаў. А пасьля пайшлі галюцынацыі. Што я бачыў? Змрок. Розную лухту. Фантастычныя фільмы глядзелі? Ну вось накшталт гэтага я бачыў — глядзіш на адно, а бачыцца зусім іншае. Можна глядзець на чалавека, а бачыць на яго месцы іншага. Адчуваў, што заблытаўся ў электрычным дроце, які сыпле іскрамі і шугае мяне токам.

Сярод ночы я пабег у паліклініку, папрасіў вартаўніка выклікаць псіхбрыгаду. Спрабаваў растлумачыць, што ў мяне галюцынацыі. Ён выклікаў замест псіхбрыгады міліцыю. Я папрасіў, каб яны адвезьлі мяне ў псіхбальніцу. Яны спыталі: “Дзе жывеш?” Завезьлі мяне дамоў. Я аднаго з іх з сабой пацягнуў, папрасіў, каб патэлефанаваў у “хуткую”, выклікаў мне псіхбрыгаду. Ён спачатку кажа: “Я ня буду!” Я прашу: ”Звані,

інакш я ўскрыю вены — так мне кепска!” Ён патэлефанаваў і зваліў. А я ўзяў скальпель і пачаў чыркаць па венах. Болю не адчуваў. Мне падалося, што скальпель тупы, што кроў цячэ павольна — спачатку фантанам лінула, а пасьля марудна пайшла. Таму я адкінуў скальпель і ўзяў лязо — пачаў рэзаць лязом, каб кроў хутчэй ішла. Вось тут і прыехала ”хуткая”, мяне перавязалі, забралі ў псіхбальніцу. Там быў працяг галюцынацыяў. Адначасова са мной прывезьлі яшчэ аднаго пацыента. Я спачатку не зьвярнуў на яго ўвагу. Раптам чую, ён кажа: “Ну што, дапіўся?!” Я паглядзеў на яго — ён, здаецца, маўчыць. Я адвярнуўся, і зноў чую: “Дапіўся. Вось цяпер цябе прывезьлі выразаць мазгі, печань, ныркі — і ўсё гэта за мяжу”. Я гляджу на яго — ён не раскрывае рот”.

Алкаголік і Студэнт сустракаюцца ў клініцы. Студэнт хоча курыць. Маці не прывезла цыгарэты — ня ведае пра шкодную звычку сына. Студэнт просіць цыгарэту. Алкаголік ужо адышоў ад глюкаў, сумна, хочацца цікавостак.

— Добра, — пагаджаецца ён, — я дам табе нават тры цыгарэты, — толькі ты спачатку зробіш адну рэч.

— Якую?

— Вось табе папера. Напішы на ёй свае думкі.

— Мае думкі!!! — Студэнт у жаху. У яго хочуць забраць адзінае, што мае — дарагое і істотнае. — Я ня буду пісаць мае думкі.

Застаецца без цыгарэтаў. Не пажадаў раскрыць сваю душу. І ў гэтым сэнсе Студэнт падае добры прыклад.

***

Страшна выдаць свае эмоцыі, падзяліцца думкамі. Гэта слабасьць, якую могуць скарыстаць нядобразычліўцы. Падумай, вылучы чорным усё, што напішаш пра сябе, і хутчэй націскай на кнопку “Delete”. Так захаваеш таямніцу, калі пашчасьціць, калі толькі ня зьявіцца паляўнічы на тваю душу – цётачка з пячаткай суперажываньня на твары і дыктафонам у торбе. Плюхнецца ў

крэсла насупраць і прапануе распавесьці пра каханьне і сьмерць, а дыктафон будзе лавіць тваe словы.

Добрая забаўка. Так у дзяцінстве я выцягвала аранжавую лямпу праз вакно ў ахутаны змрокам сад, глядзела на начных матылёў — тлустых совак, чакала, калі з празрыстай цемры ночы вылеціць бражнік "Мёртвая галава".

Верасень 2002

Ровар для дарослай жанчыны

Красавік.

У красавіку яшчэ горш, чым заўжды.

Я гэта ведаю. Так яно і ёсьць. У красавіку прыходзяць кепскія навіны.

У красавіку сонца з неба пасылае шкодны ультрафіялет. А калі што здарыцца, ніхто не дапаможа.

Калі ніхто не дапаможа, то трэба самому нешта зрабіць. Можна спаць. У красавіку ўвесь час хіліць у сон. Душа імкнецца хаця б часова пакінуць сваю абалонку – цела, каб, зьмяніўшы форму і вобраз, наведаць розныя мясьціны, накіравацца ў іншы сьвет, адрозны ад нашага, сустрэцца з душамі памерлых. Так падчас трызьненьняў жывая душа адлятае на больш ці менш працяглы тэрмін і не сьпяшаецца вяртацца. Таму ў красавіку ня варта сумнявацца ў рэальнасьці сноў.

Што можа быць прыемнага ў красавіку? Тое, што вяртае да жыцьця.

Ровар. Варта набыць ровар.

Трэба набыць ровар на рынку ў ветлівага хлопчыка – прадаўца ровараў. Вакол яго іх шмат – вялікіх і маленькіх, "горных". Рознакаляровых.

Хлопчык запытваецца:

-- Што Вас цікавіць?

-- Ровар для дарослай жанчыны.

-- Вось два гэтыя ровары для дарослых жанчын, -- вецер варушыць яго сьветлыя валасы.

-- Чырвоны і сіні?

-- Так.

-- А астатнія?

-- Яны не для жанчын, але калі вы хочаце...

Выбрала чырвоны.

-- А як я яго адвязу дамоў?

Прадавец абяцае, што заўтра роўна а дзясятай раніцы яго калега, такі самы ветлівы хлопчык, даставіць ровар куды трэба.

-- Ён прывязе гэты самы ровар? -- дакранаюся да руля, -- Ці такі самы але ня гэты?

-- Гэты самы. Зранку ён будзе ў Вас.

Яшчэ раз дакранаюся. Мой ровар! Ноч ён пераначуе недзе тут на складзе, а зранку будзе ў мяне. Увечары, як сьцямнее, паеду на ім уздоўж каналу, на якім узімку дзеці катаюцца на каньках – вельмі прыгожа. Прыемна і радасна назіраць за дзецьмі на каньках на блакітным лёдзе каналу. А ў красавіку ад каналу цягне вясновай вільгацьцю, вада ў ім каламутная, дна ня бачна, але зьявіліся адбіткі ўсяго, што побач. І неба.

У красавіку сьвеціць шкоднае сонца і з усіх бакоў дзьме здрадлівы ветрык. Паўсюдна. Нават у кватэры – ад неабачліва адчыненай форткі да вентыляцыйнага люку. Дакранаецца да сурвэткі на лядоўні, варушыць яе.

Сталае ўражаньне, што нехта незразумелы і нябачны ходзіць за табой сьлед у сьлед. Крок за крокам. Ён не чужы, не, толькі я дакладна ня ведаю, хто ён. Зашасьціць, прашамаціць дзесьці за сьпінаю. Павернесься, а нікога няма. Адчуеш рух паветра і быццам уздыхне нехта.

І вечаровы холад у красавіку. Такі ... як ніколі. Пранізьлівы. Зямля аддае зімовы холад. Усё, што пад зямлёй, адтайвае. Вецер хістае дрэвы разам з іх ценямі. Дрэвы рыпяць і стогнуць. Асабліва ўначы.

Красавік 2004, Менск

Русалкі

-- Такое лета выдалася няўдалае. З самага пачатку. Хоць ты зусім не выходзь на бераг і не глядзі на ваду, -- гаварыла бабуля, зачыняючы аканіцы сваёй спальні, вокны якой выходзілі на бераг, якраз на месца здарэньня. -- Дзьве дзяўчынкі ўтапіліся, -- уздыхнула бабуля. Аканіцы шчыльна зачыніліся, і ў спальні зрабілася зусім цёмна.

Для дому, які стаіць на беразе ракі, тапельцы -- не навіна.

Начныя крыкі над вадой, усплёскі. Зранку вадалазы. Сьлёзы. Пытаньні: як і чаму?

А таму што ідзе час, і гадзіньнікі ў розных мясьцінах адбіваюць хвіліну за хвілінай, пакуль не надыходзіць астатняя, і ўсё, што было заблытана, разблытваецца.

-- Дык як ты даведалася, пра ўсё?

-- Вельмі шмат машын каля нашага дому сабраліся. А пасьля гляджу -- машына і цягне трупавозку. Тут я выйшла за браму.

-- Трупавозка?

-- Міліцэйская машына, а за ёй тарахціць такі вазок – труну нагадвае.

-- Вазок, як труна? Труна на колах? – перапытаў ён.

-- Можа быць... Я выйшла на вуліцу, а тут жанчына з берагу бяжыць і крычыць: “Дзяўчаты ўтапіліся!”

-- І што?

-- “І што?” – гэта стандартнае пытаньне псіхааналітыка. Адказ -- нічога. Я зразумела спачатку, што там зусім маленькія дзяўчынкі.... І такі жах мяне апанаваў. А пасьля ўжо кожны расказваў па-свойму. Дапляткарыліся да таго, што адна з іх была цяжарная. Другія гаварылі, што ў яе вялікі жывот, бо яна вады наглыталася.

-- А як усё было?

-- Адна плавала, пачала тануць, другая яе пачала ратаваць. Крыку шмат было. Але ўсе, як заўсёды, думалі, што яны весяляцца. Пішчаць.

-- Пішчаць...

-- Так, піск -- гэта эмоцыі, якія нельга выказаць словамі. Толькі тут на беразе не заўсёды зразумееш – ад чаго пішчаць, ад захапленьня, ці ад...

-- Значыць, лепей сыходзіць на дно моўчкі.

-- Значыць, лепей... Піск не дапамагае.

-- І што, іх адразу выцягнулі?

-- Амаль адразу. Прыехалі медыкі, пачалі адкачваць і не адкачалі.

Ужо некалькі дзён прайшло, калі мы ўбачылі на тым месцы хлопцаў, якія сядзелі ўсе ў чорным. Потым сабраліся і па сьцежцы сышлі – моўчкі, адзін за другім. У той жа дзень бачыла я і жанчыну, якая прыйшла з півонямі і пускала іх па вадзе. У чорным строі. І камень ў той жа дзень скацілі з гары на бераг – на купальнае месца. Белы. Мужчына з гары скаціў уніз камень.

Зусім халодны чэрвень. Моцны вецер. Няма цеплыні. Халодна. Позна ўвечары ідзем гуляць з Рокісам на старыя акопы -- частка умацаваньняў Усходняга Валу, якія Гітлер загадаў пабудаваць пасьля правалу аперацыі пад Курскай Дугой. Так вакол Оршы атрымалася тры лініі абароны -- глыбока эшаланаваная абарона праціўніка.

У цемры Рокіс зьнікае, а пасьля нечакана зьяўляецца і дакранаецца вільготным носам да рукі, гэта яго пяшчота… А пасьля зноў зьнікае ў высокай траве і ў цемры... Нямецкія аўчаркі здольныя зьлівацца па колеры з зямлёй, лістотай, травой і зьнікаць. А пасьля раптоўна і зусім бязгучна зьяўляцца перад табой.

Акопы асыпаліся, зарасьлі травой. Вяртаецца Рокіс, ён неспакойна і чуйна ўглядаецца ў бок ракі: штосьці там ня тое… Але я адчуваю толькі водар вады, травы, кветак. І страх.

Працягваю руку да сабакі:

-- Хто там?

Рокіс сеў ля ног.

-- Паглядзі, як пражэктар ад катэджу асьвятляе той бераг, – гавару яму я. -- Як сцэну. Гэта сцэна. Жудасная сцэна. Залаты пясочак адсьвечвае пад плыткай вадой. Ён вабіць нават уначы. А днём там добра бултыхацца, над жоўтым пясочкам вада празрыстая, зусім побач -- вада цёмная – там глыбіня. Гэта ў рацэ. Цяпер паглядзі на бераг. Вытаптаная сьцежка спускаецца праз яр да вады. І вядзе гэтая сьцежка да месца, дзе ляжыць белы камень на траве. Белы пясок. Белы камень. І з гары падае чорны злавесны цень… Ведаеш, калі яны топяцца, усе ведаюць і адразу зьбіраецца шмат людзей…

Рокіс падымаецца на лапы і ўздымае вушы.

Там, па-мойму, нехта сядзіць. – Я таксама заўважыла нейкі рух на тым беразе. -- Так, там нейкія людзі каля гэта белага каменя. Іх шэсьць. Можа, яны зьбіраюцца зваліць камень у ваду? Не, яны сыходзяць. Яны, здаецца, нешта панесьлі. Так. Так? Яны нешта панесьлі такое... Яны штосьці хацелі скінуць у ваду ці забраць? Дакладна. Нешта хацелі зрабіць. І можа, яны сышлі таму, што мы пачалі на іх глядзець. Яны сышлі. А мы засталіся. Сышлі і панесьлі штосьці цёмнае, даўгое… Жах які! – гэта мае словы. -- Ты ведаеш, хто такія русалкі?!

Гэта тапельніцы. Пакрыўджаныя на мужчынаў. Некаторыя з іх маюць ненароджаных дзяцей. Жывуць у вадзе і зрэдку выходзяць на бераг. Сядзяць на камянях, на дрэвах, расчэсваюць косы, могуць зачараваць, зацягнуць, заблытаць у сваіх валасах... Калі яны выходзяць на бераг, мала хто бачыць...

Рокіс раптоўна зрываецца з месца.

-- Кот!

Ён заганяе ката на дрэва. Кот злосна зіркае на нас зялёнымі вачыма і шыпіць.

-- Хадзем дахаты, -- я адцягваю сабаку.

І вось застаецца толькі сон пра чэрвеньскую ноч. Салодкі, цяжкі сон ахоплівае нас, накрывае, як века дамавіны.

Орша, чэрвень 2003

Трафеі

Пад старымі шатамі ліпаў сьвецяцца вокны веранды. Упарта і аднастайна крычыць за ракой невядомая і незразумелая мне начная птушка. Вакол лямпы лятаюць начныя матылі і, апаліўшы крылы, роспачна трапечуць імі і бегаюць па абрусе з выявай мапы Аўстраліі. Цёмны сад спавіты водарам язьміну.

Маці чакае нас у фатэлі з кніжкай у руцэ. Я здымаю з Рокіса ашыйнік і шворку, вешаю на цьвік. Рокіс ідзе на сваю канапу. Ён ужо немалады пёс, і ня сьпіць на халоднай падлозе. Холад даймае яго. Чэрвеньскі, вільготны.

Зараз будзем есьці, трэба пачакаць, пакуль астыне сабачая ежа і падагрэецца мая.

І я сядаю да стала і пытаюся ў маці пра трафеі.

-- Ці былі ў нас трафеі з Германіі?

-- У нас быў трафейны пёсік, -- адказвае мама. -- Можа быць, мне памяць здраджвае, але, па-мойму, яго нам падаравала генеральша Набокава. Наш Марсік паходзіў ад нямецкага шпіца. Сабачка быў аддаены на рэдкасьць. Маленькі быў, але плыў за мамінай лодкай з апошніх сілаў. Ведаеш, мая мама мела лодку і езьдзіла на ёй на той бераг купацца. Марсік плыў за ёй усю дарогу, толькі вушы бачныя былі і хвост пушысты, як у лісы. Людзі крычалі: “Ліса плыве!” А назад Марсік вяртаўся ў лодцы.

-- А што яшчэ трафейнае?

-- Цацкі. У мяне быў мішка. Я ня ведаю, адкуль ен быў прывезены ці ў каго набыты. Яго звалі Гілька. Ён у мяне быў, пакуль я ва універсітэт у Маскву не паступіла. Я яго памятаю толькі з дзьвюма лапамі і адным вокам. Ён быў такі калмаценькі. Былі яшчэ лялькі трафейныя. Спачатку я іх убачыла ў сваёй сяброўкі Соні, у першым класе. Яе тата, напэўна, з вайны прывёз. З імі нельга было гуляць. Яны сядзелі на канапе толькі для прыгажосьці. На палічках канапных. І мы на іх глядзелі. Часам дарослыя дазвалялі іх здымаць, каб разгледзець бліжэй.

Яны лёгка біліся. А былі дзеці, якія мелі шмат трафейных лялек. Я ніколі не забуду адзін пакой, куды трапіла. Там былі адны лялькі. Гэта быў асобны пакой для лялек. Мы жылі ў Барысаве, там стаяла армія, і мяне хацелі падружыць з дачкой генеральскай. У яе было піяніна, і генерльша хацела, каб яе дачка паглядзела, як я граю на піяніна, і таксама захацела вучыцца. Мы прыйшлі ў катэдж, пабудаваны немцамі падчас вайны для сваіх афіцэраў. Там быў хол вялізны. Высокі асабняк за плотам, дзе жыў генерал са сваёй сям’ёй. У яго мяне і прывялі ў госьці да гэтай дзяўчынкі. Я вельмі любіла лялек. Берагла ўсіх сваіх нават разьбітых і безгаловых. І вось прывялі мяне ў пакой, дзе была вялікая аксамітная канапа. Чорная. І на гэтай канапе было безьліч лялек. Ты можаш сабе ўявіць. Уся канапа ў ляльках. Там былі і вялікія, і маленькія. І ўсё гэта былі нямецкія лялькі, прывезеныя з Германіі. Не савецкія. Хаця гэта ўжо былі 50-я гады. Так што, можа быць, гэта і не былі трафеі самой вайны. Можа быць, яны былі сабраныя пасьля вайны ў Германіі. А трафеі нашых суседзяў былі зусім незвычайныя. Мы жылі ў барачным доме, таксама нямецкім. Звычайны барак, драўляны з бярвеньняў. Там былі двухпакаёвыя кватэры. І мы жылі з імі ў адным калідоры. Я памятаю, што ў пакоі ў іх стаяла псеўдаготыка. Высокія крэслы чорныя з разнымі сьпінкамі. Гатычныя, як я зараз разумею. Было поўна посуду. Лыжачкі, кубачкі. На кожны дзень нараджэньня мне і сястры выдавалі кубачак з лыжачкай. Яшчэ ў нашых суседзяў было вельмі шмат літаграфій у рамачках Наогул, шмат было бытавых рэчаў. А адзін раз яны пачалі скідаць з гарышча вялікую колькасьць карцінак у рамачках. Чаму іх так шмат было? Ня ведаю. Яны хацелі знайсьці рамку для нейкага фотаздымку. Я з такой вялікай цікавасьцю стала, каб паглядзець, але мяне мама прагнала: “Няма чаго глядзець”. І мяне тады ўразіла: адкуль столькі і навошта. Уяўляеш, у іх уся кватэрка была завешаная гэтымі карцінкамі нямецкімі. А яшчэ і на гарышчы -- гара. А самае цікавае было, калі ім даслалі куфар з нямецкім посудам. І

гэты посуд альбо цалкам, альбо часткова пабіўся ў дарозе. І яны высыпалі ў яму каля нашага дому шкельцы неверагоднай прыгажосьці. А дзеці тады зьбіралі чарапкі. Але нам з сястрой таксама бацькі не дазволілі лазіць і зьбіраць. Нямецкага посуду ў іх, канечне, быў поўны дом. І пасьля яшчэ было шмат дробязяў. А у іх заўсёды якія-небудзь куфэрачкі, скарбоначкі. Я памятаю нехта з іх падараваў мне такі маленькі драўляны куфэрачак. Я, як цяпер помню, падумала: “Як так? У людзей у доме столькі ўсякіх рэчаў. А ў іншых дамах нічога няма”.

15 траўня 2005 году, Менск

Лялечны куток

-- Ёсьць рэчы, за якімі хаваецца жах. Самыя звычайныя рэчы, але за імі стаіць неверагодны жах.

-- Напрыклад?

-- Сьцежка, якая вядзе ў цёмны сад. Яе край асьветлены з вакна дому, а далей усё... губляецца. Ці невядома кім адчыненыя дзьверы на гарышча.

-- І яшчэ?

-- Лялькі.

-- Чаму?

-- Магічны прадмет. Як і кожная цацка.

-- Так яно і ёсьць. Усе гліняныя дзіцячыя цацкі першапачаткова былі паганскай скульптурай. Выкарыстоўваліся ў абрадах. Лялькі таксама выкарыстоўваліся ў абрадах. У чорнай магіі, ты ж ведаеш, пратыкаюць лялькі чым-небудзь, калі хочуць нанесьці шкоду. Альбо наадварот. Маніпулююць лялькамі, маючы на ўвазе пад лялькамі чалавека.

Лялечны тэатр. Таксама старажытны. І ў антычныя часы быў лялечны тэатр. Там лялькі ажывалі, гэта чараўніцтва такое было.

-- Для мяне лялькі – нешта страшнае.

-- Гэта ня толькі для цябе. Ведаеш колькі розных страшылак ёсьць пра лялек? А фільмаў жахаў з лялькамі? Памятаеш фільмы, дзе ажываюць жахлівыя лялькі?

-- Так, вось і ў мяне такое ўражаньне.

-- Ня толькі ў цябе. Шмат хто гаварыў, што не любіў у лялькі гуляць. Нейкі час нават модна было. Калі я вучылася ў Маскоўскім унівэрсітэце, дзяўчаты любілі сказаць, што яны "цярпець не маглі лялек". Але не, мяне лялькі ніколі не палохалі, наадварот, я іх шкадавала. Асабліва я шкадавала іх, калі яны былі паламаныя ці пабітыя. Я магла сама цэлымі днямі з лялькамі важдацца. У 1958-1959 годзе, калі мы жылі ў Барысаве, мне было чатырнаццаць, і ў мяне ў кішэні заўсёды ляжала маленькая лялька і, наадварот, – з ёй я сябе адчувала лепей. І пасьля ўвесь час зьвяртала ўвагу на лялек. Мне падабаліся этнаграфічныя лялькі, калі я стала дарослая, японскія лялькі "для сузіраньня". І калі я была зусім маленькая, то ў некаторых дамах таксама былі лялькі "для сузіраньня", гуляць з якімі было нельга. У маёй сяброўкі на канапе, на палічках... Ведаеш, такія старыя канапы з палічкамі? Там на адной палічцы і на другой сядзелі трафейныя лялькі нямецкія, але іх нельга было кранаць. Гуляць з імі нельга было. А якое захапленьне я адчула, калі ўбачыла ў генеральскай дачкі, да якой мяне запрасілі ў госьці, вялікую канапу з лялькамі... На канапе сядзела незьлічоная колькасьць лялек. І ўсе нямецкія, пачынаючы ад вялікіх і заканчваючы маленькімі. Гэта была вялікая аксамітная канапа ў абсалютна пустым пакоі генеральскага катэджу. Яны качавалі... генералы. І ў іх таксама не хапала мэблі, каб адразу заставіць усе пакоі. У катэджы пакояў было дастаткова шмат, напэўна. І так атрымаўся пусты пакой з канапай і лялькамі.

-- Ці можна сказаць, што лялькі былі прыкметай раскошы?

-- Былі і народныя лялькі... Самаробныя. Але ўсё ж лялькі былі прыкметай дабрабыту. Цацкі звычайна як дарылі? На Новы год. Я памятаю, як мой аксамітны мядзьведзь стаяў пад елкай, быццам бы ад Дзеда Мароза ён быў падараваны. Альбо тата набываў мне

ляльку ў бальніцу. Альбо на дзень нараджэньня. Калі я была маленькая, тата на кожны дзень нараджэньня дарыў каробку цукерак “Мішкі ў сасновым лесе”, там былі такія шчыпчыкі, каб цукерку браць. І кожная цукерка была ў папяровых такіх карунках. Канечне, гэта быў прадмет раскошы. Калі я была маленькая, захоўвалася старая яшчэ мода, каб дзеці мелі лялечныя куткі. У пакоі выдзяляўся куток для лялек. Лялечныя куткі – старая традыцыя. Дзецям дазвалялі ў куце, за ложкам ці чым-небудзь на падлозе рабіць лялячныя куткі. Лялечная мэбля, лялечны посуд. Можна было рабіць такое жытло для лялек. І гэта не прыбіралася ні ў якія куфэркі, а так стаяла – лялечны куток. Калі мы жылі ў Барысаве, мае лялькі жылі ў вялікіх скрынях. Калі мы ў Воршу ехалі надоўга, то я грузіла лялек у скрынку і везла іх з сабой. Канечне, вельмі мала было адзеньня і абутку для лялек. Але посуд быў і мэбля. У мяне была печка, зробленая немцамі, – вялікая пліта, якую можна было па-сапраўднаму запальваць. Тата яе прывез з Балбасава. Там палонныя немцы такія рэчы выраблялі, каб зарабіць. Мела таксама набытую ў краме савецкую маленькую плітачку. На рынках таксама часам прадавалі гліняны лялечны посуд. Былі і парцалянавыя лялечныя наборы.

-- Якія ў цябе лялькі былі?

-- Я не выкідвала бітых і ламаных лялек, нават калі ў іх не было галавы, усё адно яны ў мяне жылі да самага канца. Самая першая мая цацка паходзіць з тых часоў, калі ў мяне памяці яшчэ не было. Ведаеш, звычайна дзеці памятаюць усё з пяці гадоў... а да гэтага абрыўкі... Вось з гэтага часу быў у мяне Гілька – мядзьведзь, як я падазраю, трафейны. Калі я яго памятаю, ён ужо быў бяз лапы, і адно вока было блакітным. Гэта мая раньняя цацка адразу пасьля вайны. Тата мне яго прынёс і падараваў. Потым у мяне быў яшчэ адзін мядзьведзь. Яго мне падаравалі, у пяць гадоў. Чорны, аксамітны. Ён менш мне падабаўся. Быў эскімос без галавы. То бок спачатку была ў яго галава, зьнкла кудысьці непрыкметна. Была ліса ў сарафане. Быў

вялікі заяц у клетчатых нагавіцах з дзіркай для хваста... вушасты, набіты ватай.

I яшчэ ў мяне былі лялькі...Было шмат галышоў. Былі маленькія галышыкі і вялікія. Быў вялікі галыш, але ён мяне нерваваў, бо я ня мела для яго адзеньня. Усіх прасіла пашыць для яго адзеньне, але ніхто ня шыў, толькі абяцалі. Адно з распаўсюджаных імёнаў для лялек было Нона. Таму што я ведала, што ў мяне была сястра Нона, якая памерла да майго нараджэньня, тата мне расказваў. I абавязкова адна лялька, якую звалі Ліда, як маю маму. Апошняя мая Ліда – гэта лялька ў сукенцы з белым каўнерыкам і косамі,

якую мне падаравалі ў дзесяць гадоў. Я папрасіла тату ў дзесяць гадоў, каб ён мне набыў ляльку, яна прадавалася ў краме. Яшчэ была лялька Таня. Мне яе прынесьлі ў бальніцу, калі я цяжка захварэла. Мяне забралі ў бальніцу, думалі, што ў мяне менінгіт і рабілі пункцыю. Але гэта быў не менінгіт, а вельмі цяжкі грып. Я табе расказвала ўжо, што былі лялькі з глінянымі галовамі, але яны вельмі хутка біліся. А вось гэтая Таня, наадварот, ня білася ў яе замест твару была цырата размаляваная, а сама яна набітая ці то ватай, ці то пілавіньнем. Такая лялька вельмі доўга жыла. Памятаю яшчэ дарагіх лялек з керамічнымі галовамі і ручкамі, вочы заплюшчваліся-расплюшчваліся, і “мама” яны пішчалі, але вельмі хутка біліся. У адной вельмі прыгожай лялькі вельмі хутка адбілася галава. Ты ўжо зразумела, што куды б я ні ехала, я заўсёды вазіла з сабою лялек. I аднойчы я прывезла з сабой у Воршу такую маленькую лялечную кампанію. Гэтыя лялькі былі вельмі разнастайныя. З аднаго боку, там быў нямецкі, падараваны генеральшай галышык (ён быў ужо больш сучасны, зроблены з матэрыялу, падобнага на той, з якога робяць сучасныя лялькі). Гэта з аднаго боку, а з другога боку, там былі саморобныя лялькі і проста савецкія галышыкі. Яны былі апранутыя. I я ўяўляла яшчэ ў Барысаве, як я іх пасялю ў дупле ліпы, і яны там будуць жыць. Я пасадзіла іх у дупло... А ў гэты час дзеці, якія жылі ў

бараку, стаялі на гары і за ўсім назіралі. Там была мая цяперашняя сяброўка Валя, яе брат ды іншыя дзеці. Яны ўсё бачылі. Потым я прыходжу, гляджу – няма маіх лялек. Але валяецца адзеньне. І я пайшла па гэтым адзеньні, спадзявалася, што выкінуць тых самаробных лялек ці танных. Але чамусьці яны нікога з лялек ня выкінулі. Але адзеньне іх раскідалі па сьцежцы. Шкада мне іх было. Лялечкі маленькія... Галышыкі ў ванначках. Я пасьля, калі езьдзіла ў Венгрыю на экскурсію, убачыла такіх лялек на вітрынах у антыкварнай краме.

Цацачныя зьвяркі рабіліся падобныя на людзей -- абавязкова ў адзеньні і на задніх лапах. Аднаго такого зайчыка мне тата набыў у краме, у Воршы, там дзе цяпер кінатэатр "Перамога". Там раней была плошча, а на гэтай плошчы -- дарэвалюцыйны дамок, у ім крама, дзе ўсё на сьвеце прадавалася. Цукеркі-падушачкі. Помню, тата пасадзіў мяне на прылавак у краме і купіў мне зайца ў клоунскім строі. Потым, калі мы жылі ў Барысаве, адзін час з маёй сяброўкай мы захапляліся папяровымі лялькамі – з кардону, з паперы. Прычым, у маёй сяброўкі быў талент маляваць. І мы зьбіралі кішэнныя грошы і набывалі часопісы мод. І па гэтых часопісах малявалі лялькам сукенкі. І такіх лялек у мяне таксама назьбіралася шмат. Мне было ўжо чатырнаццаць гадоў, і ў мяне былі такія лялькі.

-- Што з тымі лялькамі здарылася пасьля?

-- Калі я скончыла школу, яны былі ўасноўным на гарышчы. Я памятаю, што ўвесь час хацела з імі нешта зрабіць. А што пасьля адбылося, я ня ведаю. У мяне ёсьць цьмяны ўспамін, пра які я нават ня ведаю, ці гэта ўспамін, ці то гэта падманлівая памяць. Быццам бы я летам прыехала, і хтосьці з маіх лялек валяўся проста на вуліцы. Ужо так – пабыўшы пад дажджом. Яны, напэўна, доўга там ляжалі. Гэта такі абрывачны ўспамін. Я нават ня ўпэўненая: бачыла я гэта ці не. Ці чула пра тое, што іх раскідалі. А пасьля, напэўна, сабралі і зьнішчылі. Яны павінны былі неяк загінуць.

Сьнежань 2005, Гомель

Вучні

Апошні дзень лістапада быў надзвычай цёплы, бяз сьнегу.

У двары красавала прымула. Наіўная. Яна і раньняй вясной першая вытыркаецца, калі яшчэ невядома, што да чаго. Але ня толькі прымула зьдзіўляла неабачлівасьцю — сад не пазбыўся колераў: з-пад плоту вызіралі фіялетавыя лясныя фіялкі, дый трава зусім зялёная. І гэта ў той час, як гіяцынты, касачы і яшчэ некаторыя галандзкія цыбульныя расьліны ўжо надзейна схаваныя пад дробным драўляным пілавіньнем — падрыхтаваныя да зімы: ужо час. Кажуць, у гэты год і пчолы падмануліся восеньскім цяплом — вылецелі шукаць мёд. Мёду няма. Шмат з іх загінула. Таксама наіўныя.

На цёплай кухні пад каньяк з персікавай гарбатай мы гаварылі з дасьведчанай настаўніцай пра жыцьцё і вучняў. Ці можна сказаць яшчэ — пра жыцьцё навучальнай установы, якую наведваюць выключна хлопцы.

У газавай калонцы шугала полымя, на буфеце ляжалі белыя кот і котка — маці і сын з пухнатымі хвастамі. Я глядзела, як гайдаецца адбітак верхавіны вярбы ў буфетным шкле, і слухала...

— На ўроку яны нешта чытаюць і чытаюць, і так ім весела. Я доўга не зьвяртала ўвагі, але гляджу, што яны так знарок чытаюць, каб я пабачыла. Урэшце мая цікаўнасьць узяла верх. Я забрала гэты сшытак. Паглядзела, а там такое.... Напісана пра маю каляжанку — паважаную настаўніцу біялогіі. Крывымі літарамі напісана, што б ён хацеў з ёй зрабіць — і як бы ён яе хацеў. Я, вядома: «Аааа...» Як выглядае мая каляжанка настаўніца біялогіі? Высокая жанчына, пышная, з тонкай таліяй, на моцных нагах. Такая супержанчына пад пяцьдзясят.

— А той, хто пісаў крывымі літарам, ён хто?

— Нехта з іх. Магу толькі здагадвацца адносна аўтарства. Я, безумоўна, абурылася і спытала: “Хто напісаў?” Яны яшчэ больш разьвесяліліся і паказалі на дробнага хлопчыка — сына

майго былога вучня. Бацьку яго я добра памятаю. Яны з бацькам вельмі падобныя. Увесь час іх блытаю, называю малога “Віцем”, а ён крыўдзіцца і кажа: “Я Саша, а Віця – гэта мой бацька”. Тата ў яго быў харошы хлопчык, праўда, таксама сядзеў на ўроках і ўсё нешта ці то пісаў, ці то маляваў – незразумела было, што адбываецца ў гэтай галаве, бачыць ён рэчаіснасьць, ці яму мроіцца нешта далёкае, але прыемнае. Так я спытала: ”Хто зрабіў?!” Яны ўзрадаваліся і ўсё зьвярнулі на гэтага маленькага Сашу. Я сказала, што яны напэўна яго “падстаўляюць”. Падозраньне ў мяне было на аднаго хлопца з вёскі. Карацей, я з імі пагаварыла, яны быццам бы супакоіліся. Але чорт мяне ўзяў паказаць сшытак настаўніцы рускай мовы. А яна заявіла: “Мяне як варам абварыла, гэта асабістая абраза і для мяне як для жанчыны. Сказала, што бачыла, як яны ўсе гігікалі ў сталовай і, відаць па ўсім, зноў абмяркоўвалі ўсё гэта. Карацей, яна запатрабавала выклікаць тату. Тата (цяпер тоўсты п’янаваты дзядзька) прыйшоў і сказаў: “Мы з ім разабраліся, гэта ня ён. Сапраўды, яны яго падставілі”. Але скандал разгарэўся вялікі, я пашкадавала, што ня змоўчала. На наступны дзень мне ісьці на працу, першы ўрок у гэтай групе, а ў мяне ўвесь твар апух, на наступны дзень я па дарозе падвярнула нагу. Працаваць не магла. Распавяла пра гэта настаўніцы рускай мовы, а яна вельмі своеасабліва адрэагавала: “А ты ня думаеш, што гэта той хлопчык табе такое падстроіў?” Цікава, якім чынам? Але, калі б я гэты сшытак не паказвала нікому – усё сышло б на тым узроўні, што пагігікалі і ўсё. Але яна сказала, што яе абразілі як жанчыну, сказала “я не дазволю”. Я ўпэўненая, што такія фантазіі ў іх часта нараджаюцца на занятках. Яшчэ і як нараджаюцца! Іншы раз нават ня ведаеш, калі яны ў іх нараджаюцца. Яшчэ і якія! Але яны ж звычайна гэта хаваюць. Толькі часам нешта выяўляецца. Любяць шакаваць настаўніц якімі-небудзь малюначкамі. Аднойчы прынесьлі брэлок у выглядзе пэўнага органа. Круцілі яго. Яны думаюць, што мы ад гэтага будзем нервавацца. І ў адносінах да настаўніц ёсьць

фантазіі. Ёсьць, вядома. Але ж яны не паказваюць. Яны скрытныя. Вось з гэтым сшыткам я ўлавіла першы раз. Зразумела, самае цікавае тут — аб'ект. А яшчэ ў нас ёсьць настаўніца – Булачка — так яны яе называюць. Яна ўвесь час гаворыць, як яны яе "абагаўляюць" — " яны хочуць наблізіцца да мяне, хочуць да мяне дакрануцца. Я так і адчуваю, як яны прагнуць да мяне дакрануцца". Ёсьць тут, напэўна, нешта… А раней, калі не было адпаведных часопісаў, яны малявалі. Так на шкле ў адной з аўдыторыяў зьявіўся сілуэт палеалітычнай Венеры. Як у перашабытнай пячоры. У іх усе малюнкі ў духу палеалітычнай Венеры. Такія Венеры ў эпоху палеаліту былі шырока распаўсюджаныя ад Сібіры да Заходняй Еўропы – выявы жанчын з падкрэсьленымі прыкметамі полу, галава практычна адсутнічае, ручкі -- калачыкам, але ўсё астатняе падкрэсьлена – ці то сімвал урадлівасьці, ці то праява эратычных памкненьняў першабытных паляўнічых. Аднойчы я выявіла чарговы малюнак і кажу: "Вам яшчэ не надакучылі гэтыя пышныя формы?" А яны кажуць: "Гэта ў вас няма пышных формаў, таму вы зайздросьціце". А самы першы малюнак на шкле зроблены ў нашай установе амаль трыццаць гадоў таму… Ён ужо ледзь заўважны, але шкло захавалася, а на ім абрысы Венеры. Я табе кажу, іх малюнкі – тыповы палеаліт…

1 сьнежня 2003 году, Орша

Знаёмства з Робертам Кангасам (паводле электронных лістоў дзьвюх жанчын, Беларусь-Швецыя)

Не надта і хацелася сустракацца, але прапанавалі ў такой форме, што зрабілася сьмешна, а калі сьмешна — ужо добра. Сказалі “давай з табой пасустракаемся”. І гэта маючы на ўвазе аднаразовую сустрэчу. Так ня кажуць па-беларуску – можна сказаць: “Давай “сустрэнемся” альбо “пабачымся”, “пагутарым” і яшчэ рознае “па, па, па…” Але толькі не “пасустракаемся”.

І мы сустрэліся пад таполяй на беразе Сьвіслачы. І пайшлі.

У кватэры нічога не зьмянілася за той час, пакуль я там не была – цёплы паркет, канапа амаль упоравень з падлогай, антыкварны фатэль у стылі мадэрн (я раней так любіла ў ім сядзець), пляшка каньяку на стале, за вакном клёны – пакуль бяз лісьця. Але я ведаю, што клёны. Бачкі са сьмецьцем. Усё гэта бачыла – раней — даўно, можна сказаць, зусім даўно. Хаця час такі адносны.

Села ў фатэль, сапраўды, антыкварны. Заўсёды казала, што яго можна завезьці ў музей — мадэрн набудуць.

І тут пачалося…

Пачалося якраз у тым месцы, калі трэба было гаварыць пра тое, ”а што ў нас новага”. Я не хацела, якое можа быць новае?

— Ведаеце, — усё гэта мне нешта нагадвае, — сказала я.

— Мы правялі тут шмат часу. Час быў вельмі добры. Я часта згадваю.

— Зусім ня гэта, не пра тое. Амаль усё забыла, мала што памятаю з таго. Я пра іншае, іншае. Ведаеце, у мяне ёсьць сяброўка Лена – перакладчыца са швецкай мовы.

— Што яна перакладае?

— Прозу. Лена перакладае творы Роберта Кангаса, які жыве ў Гётэборгу – горадзе, дзе на Хэлоўін у 1998 годзе дзеці падпалілі дыскатэку, 63 знаёмых, незнаёмых, малазнаёмых падлеткаў згарэлі разам. Але гэта пра горад… А я пра пісьменьніка, які ў

ім жыве… Роберт Кангас піша навэлы — псіхалагічныя, эратычныя — розныя. Напрыклад, пра пошук душаў у неадушаўлёных прадметах — у каменьнях на ўзьбярэжжы. У Кангаса ёсьць навэла “Сустрэча”. Пачынаецца ўсё з таго, што жанчына прапануе аўтару ці можа і ня аўтару сустрэчу. Пры гэтым кажа, што сустрэчы “ўзбагачаюць”. Мы з Ленай спрачаліся. Я гаварыла, што слова “ўзбагачае” ня можа ўжывацца адносна інтымнай сустрэчы. Лена сказала: “Па-швецку гэта менавіта так”. А я: “Мы ня ў Швецыі!” Сэнс там такі, што жанчына прапануе, а мужчына пагаджаецца сустрэцца, хаця ня надта хоча… Але ня супраць. Відаць па ўсім, што гэта жанчына, якую ён ня першы дзень ведае. Магчыма, бачыць кожны дзень. Можа, яны працуюць разам. І яны ідуць у кватэру да мужчыны. Кватэра недзе зусім недалёка. Па часе гэта, хутчэй, ня вечар, а дзень – можа, абедзенны перапынак. Альбо адразу пасьля працы. Ён ня надта хацеў… Але ўсё атрымліваецца лепш, чым ён думаў… І жанчына без адзеньня — лепш, чым ў строі. Усе быццам бы задаволеныя, толькі ён губляе цікавасьць -- ня хоча ад яе ўжо нічога, думае, што яна гатова “запэцкацца”. Пра гэтае слова мы з Ленай таксама спрачаліся, бо я не зразумела, якое пэцканьне маецца на ўвазе. Лена меркавала, што, хутчэй за ўсё, эмацыйнае – жанчына хоча працягу адносінаў, хоча эмоцый, працягу… Але пасьля мы падумалі, што, магчыма, размова ідзе пра нешта больш канкрэтнае і фізіялагічнае. Бо мужчына адразу ідзе мыцца і думае ўжо толькі пра тое, чаму дагэтуль не прыдумалі прыстасаваньне, якое б дазваляла курыць пад душам.

-- Гэта доўгая навэла? – спыталі мяне.

-- Не, дзьве старонкі.

-- А ты цэлыя паўгадзіны яе пераказваеш.

-- А што вы мне скажаце?

-- Што пад душам можна курыць.

-- Як?

-- Вельмі проста. Уключаеш душ. Прыкурваеш цыгарэту. Трымаеш на выцягнутай руцэ. Устаеш пад душ. І час ад часу курыш. Я так рабіў неаднойчы.

-- Пакажаце?

-- Пакажу, але пасьля… Так ты ня верыш, што сустрэчы ўзбагачаюць?

-- Паверу, калі пабачу, як кураць пад душам.

Пабачыла.

Усё роўна, гэтыя сустрэчы не ўзбагачаюць. Усё наадварот. Таму так добра пасьля чакаць таксі ля пад'езду пад дробным дожджыкам Цешыцца, што ты ўжо не ўнутры, а звонку. Глядзець на асьветленыя вокны кватэры, дзе рухаецца цень – мужчына прыводзіць кватэру ў парадак пасьля сустрэчы. Так добра ведаць, што вернесься ты сюды ня хутка, калі вернесься… Таксі прыедзе і забярэ цябе, таксіст адвязе туды, куды скажаш. Пад дажджом.

А ў гэты час мая сяброўка Лена праходзіць стажыроўку ў Швецыі, удасканальвае веданьне мовы, каб перакладаць новыя навэлы. Ад'яжджаючы ў Швецыю, планавала сустрэцца з Робертам Кангасам. І я вырашыла даведацца, што з гэтага атрымалася, і адаслала ліст.

Лена, напішы, калі ласка, падрабязна пра сваю сустрэчу з Кангасам, калі яна адбылася.

Мне б хацелася падрабязна распавесьці табе пра сустрэчу з Кангасам, але цяпер гэта асабліва цяжка, таму што шмат уражаньняў і пачуцьцяў. Мне будзе прасьцей, калі ты задасі мне пытаньні, якія цябе асабліва цікавяць. Дзякуй за матэрыялы, якія ты даслала на ангельскай мове, я прачытаю іх крыху пазьней. Напішы, калі ласка, як твае справы, і ня толькі на працы.

Самае галоўнае пытаньне пра Кангаса – як вобраз, які жыў у тваім уяўленьні, спалучыўся з рэальным чалавекам. Звычайна, прынамсі для мяне, такія сустрэчы нясуць пачуцьцё цяжкага спусташэньня (калі яно можа быць цяжкім). Здавалася, нешта ёсьць, а яго няма… Так і жывеш, атрымліваецца, тым, што сам

сабе выдумаеш — а ты пытаесься, як жыцьцё. Што выдумаем, тым і жывем.

Дурное, канечне, пытаньне, як жыцьцё. Падзеі па-за межамі працы. Творчасьць па-за межамі падзеяў… Засумавала, таму і пытаюся. Напэўна, максімум, якога можна дасягнуць шляхам шматгадовых намаганьняў – гэта ведаць, што ёсьць невялікае кола людзей, якія цябе разумеюць, прымаюць і любяць. У гэтым коле могуць дзейнічаць правілы дабрыні і даверу (пэўны час), бо жыцьцё ідзе і ўсё мяняе. А ўвесь астатні час трэба трымаць абарону, быццам бы сядзіш у засадзе. І рабіць выгляд, быццам бы ўсё яшчэ не раскрыў на жыцьцё і вочы і вушы. У суботу бачыла ў Мальмё дэманстрацыю супраць вайны ў Іраку. Тысячы людзей крочылі па вуліцах старога гораду. Я ішла насустрач, і ў мяне было такое адчуваньне, што гэтая плынь ня скончыцца ніколі. Яны агрэсіўна скандавалі лозунгі і ў такт выкідвалі кулакі. Амерыканская амбасада знаходзіцца ў Стакгольме. Я вярнулася з Гётэборгу. Два дні была ў Кангаса. Ён сустракаў мяне на вакзале, і я так хвалявалася, што ў мяне падгіналіся ногі, калі я ішла па пероне. Калі я ўбачыла ягоныя вочы, у мяне адразу ўзьнікла пачуцьцё духоўнай блізкасьці і даверу. Дарэчы, ён сказаў, што кожнага пісьменьніка, які толькі пачынае пісаць, наведвае пачуцьцё, што пра ўсё ўжо напісана. Гэта падманлівае пачуцьцё, таму што тваіх кніг за цябе ніхто не напіша. Кангас, створаны маім уяўленьнем, супаў з рэальным чалавекам бліжэй, чым я чакала. Творчасьць – ідэнтыфікацыя асобы, нават калі ў жыцьці чалавек гуляе ў хованкі. Я ўдумваюся ў тое, што ён напісаў, – гэта вялікая блізкасьць. Што мяне зьдзівіла, дык гэта тое, што ў яго ціхі голас. Ён сказаў, што ад яго ўсё жыцьцё патрабуюць гаварыць грамчэй. Голас вельмі прыгожы і вялізныя вочы. Высокі, худы. Жонка Сара -- мастачка. Дарэчы, мы згадвалі навэлу “Сустрэча”, можа быць, ты яе крыху памятаеш. Ён сказаў, што гэта напісана на асабістым досьведзе. А Сара сказала: ”Уф! Жахлівая рэч!” Мы вельмі шмат гаварылі, добра, што частка ёсьць у мяне на стужцы.

Я вельмі добра памятаю “Сустрэчу”. Я на адну такую сустрэчу пагадзілася толькі дзякуючы падабенству сітуацыі з перакладзенай табой навэлай Кангаса.

Я нават пераказвала яе пры аналагічнай сустрэчы. Пачала пераказваць навэлу і нашу з табой спрэчку. Як ты пераклала “сустрэчы ўзбагачаюць”, а я прапанавала напісаць, што “сустрэча --гэта штосьці большае”. “Большае, чым што?”— спытала ты. Большае, чым проста сустрэча. Я пачала пераказваць, і зноў узьнікла спрэчка, мне сказалі, што ўсё ж такі сустрэча сапраўды “ўзбагачае”. Ніколі ў гэта не паверу. Але твой варыянт быў прызнаны больш слушным. Я пераказвала, пераказвала… Пакуль у мяне не спыталі: “Гэта, напэўна, вельмі доўгая навэла?” Я адказала, што яна займае дзьве старонкі. І мне сказалі: “Дзіўна. Ты яе цэлыя паўгадзіны пераказваеш. Пасьля быў праведзены эксьперымент – высьветлілася — пад душам можна курыць.

Хто ж гэта праз Кангаса так пацярпеў? Трэба паведаміць пра гэта Кангасу, у “Сустрэчы” гэта адзінае, што перашкаджае ціхаму мужчынскаму шчасьцю.

Навэла вельмі кароткая. У чым яе сакрэт? Ён піша толькі навэлы ці ў яго яшчэ ёсьць які-небудзь занятак, які прыносіць яму грошы? Нядаўна гаварыла са сваім сябрам-літаратарам па тэлефоне. Ён сказаў, што таленавіты заўсёды багаты.

Дарагая, што тычыцца навэлы, думаю, яе сакрэт у стылі і аўтарскай інтанацыі. Таленавіты чалавек часам багаты, часам бедны – тут нават гаварыць няма пра што – твой сябра, напэўна, быў з пахмельля.

У Кангаса была навэла, дзе ён шукае душу ў камянях?

Прывітаньне, сонейка! Навэла, канечне, была. Пра камяні і душу, усё ты правільна памятаеш, чым невыказна цешыш маё самалюбства. Я тут захварэла крыху. Сяджу і

слухаю, як галава кружыцца.

Лена, давай узгадаем яшчэ адзін твой пераклад Кангаса. Апавяданьне “Прота”. “Прота” – гэта мянушка дзяўчыны. У

перакладзе значэньне слова крыху губляецца, таму што мянушка паходзіць ад слова “пратэз”, бо апавяданьне пра аднаногую дзяўчыну, якая жыла ці то ў вёсцы ці то ў невялікім мястэчку, і яе ўсе ведалі. Яна спакушала, як магла, мясцовых хлопцаў. Яны яе ціскалі, як маглі, а пасьля яна іх кідала і ўцякала. Яе пратэз быццам бы нікому і нічому не перашкаджаў. Аповед вядзецца ад імя аднаго з хлопцаў, у якім сарамлівасьць і сентыментальнасьць вельмі моцна перамяшаныя з нахабствам і жаданьнем самасьцьвердзіцца. Але факт, што ён да аднаногай дзяўчыны ставіцца някепска. Яна яго, як і іншых хлопцаў, прываблівае… Аднойчы ўвечары, вяртаючыся ня памятаю адкуль, яны чуюць у полі дзіўныя гукі. Бачаць, што гэта іх сяброўка Прота качаецца па зямлі і, зьвяртаючыся невядома да каго, ці то да хлопцаў, ці то да Прыроды-маці, стогне, просіць “узяць яе”. Яна аголеная. І адзін з хлопцаў наступае на яе мыском чаравіка і плюе. Яны сыходзяць. Але пасьля ўсе хлопцы ў мястэчку думаюць толькі пра адно — пра Прота, пра тое, што яна рабіла.

Усё наваколье напружваецца, атмасфера згушчаецца. Ніхто ня можа думаць ні пра што іншае. І вось яны, а гэта 11 чалавек, ловяць Прота, заводзяць у лодачны гараж, дзе ўсе па чарзе гвалцяць яе. Жорстка. У тым ліку і хлопец, ад імя якога вядзецца аповед. І ён таксама. Ня лепш за іншых. Пасьля гэтага Прота не варушыцца. А хлопец выходзіць на сьвежае паветра. Стаіць пад лодачным гаражом. Шкадуе яе. А яна зусім не варушыцца. Ты мне тады патлумачыла, што яна зьнямоганая і зьняважаная, таму і нерухомая. А я думаю, што яна наогул нежывая. Але ты ж перакладчык, мела справу з арыгіналам, напэўна, маеш рацыю. Але сэнс у тым, што жанчыны, якія б яны ні былі, усё ж правакуюць мужчын. І хлопцы не такія ўжо і кепскія.

Я распавяла Кангасу, як ты ўспрымаеш яго навэлы. Калі хочаш, можаш яму напісаць, а я перакладу. Калі ласка, пішы. Абдымаю, Лена.

Калі ты распавяла Кангасу пра маё ўспрыманьне навэлаў, то ён, напэўна, нешта адказаў. Ці маўчаў?
Ён вельмі саромеўся і часам чырванеў.
Ты што, сур'ёзна? Ці жартуеш? Гётэборг, дзе жыве Кангас, -- прыгожы горад? А газеты ты там у Швецыі чытаеш?
Не жартую. Гётэборг — вельмі прыгожы горад. Дашлю табе здымкі. Што тычыцца газет, то я іх амаль не чытаю. Апошні артыкул, які я прачытала, быў пра міні-сьвіньняў. Яны ў Швецыі цяпер вельмі папулярныя ўякасьці хатніх жывёлаў. Іх выгульваюць на шворках, а ў доме лёгка прывучваюць да туалету. Адзіная праблема заключаецца ў тым, што яны імкнуцца вырасьці. Хутка вяртаюся дадому.
Калі?
Мая дарагая, прабач за маўчаньне, было шмат усяго. Я вярнулася са Швецыі і цяпер перажываю ўсемагчымыя распытваньні – усе выказваюць спачуваньне і зьдзіўляюцца – навошта я вярнулася. А мне здавалася, што я гатовая да гэтага… Зараз іду ў выдавецтва з кнігай Карла Юхана Вальгрэна – сентыментальная гісторыя каханьня. Перакладаю, зьбіраюся прапанаваць нашаму выдавецтву, хаця мясцовыя пісьменьнікі патлумачылі мне, што гэта нікому не патрэбна. І грошай на гэта ўсё роўна няма. Як у цябе з тваімі навэламі, напішы. Як ты сама, сонца?
З навэламі ў мяне ніяк, затое ёсьць сентыментальная гісторыя каханьня “ў натуры” (не да чалавека, які курыў пад душам) і пальцы, якія нарываюць пад пазногцямі – боль дзікі.
Сонейка, у цябе панарыцый? Схадзі да доктара, калі ў яго не была, гэта небясьпечная штука. “Каханьне ў натуры” заўсёды прыемней, чым літаратура, але зранку можна занатоўваць тое, што было ўвечары, і так паступова складзецца твая навэла. Ты жывеш самым натуральным чынам, не супрацiўляйся прыродзе і эмоцыям. Імі як ні кіруй – толькі марнуеш час, а мяне Швецыя падмарозіла. Я і раней эмоцыямі не вызначалася, а цяпер і зусім – у нуль. Усе мае знаёмыя шведы цяпер чытаюць Кангаса.

Наогул я прынесла яму адчувальную карысьць, прычым, на яго гістарычнай радзіме.

Не магу спаць па начах – усё баліць. А палове другой ночы стаю на балконе з цыгарэтай – і апошнім часам для мяне гэта норма.

Усё гэта не дарэмна – і цыгарэта, і балкон, і ноч… Уяўляеш, якая ў цябе наперадзе свабода?

Сакавік–ліпень 2003 году, Менск

Чужое гняздо

Заалагічная крама “Прырода”. Вось акварыумы -- 30-літровы, 60-літровы, 120-літровы і на 200 літраў -- з падсьветкай і падагрэвам. Каб было ў мяне ўсё добра, я б купіла сабе стодваццацілітровы, падрыхтавала б грунт, пасадзіла водарасьці ды запусьціла б у празрыстую ваду рухавых і мірных рыбак. Рухавых — каб яны хутка плавалі і здавалася, што іх больш. А мірных -- бо бываюць і драпежныя, яны ядуць іншых рыб, а я так не хачу. Па дне майго акварыуму поўзалі б залацістыя сомікі...

Вось пацукі, хамякі, папугаі. У адной клетцы сядзіць шмат папугаяў і яны танныя, а ў другой -- мала і дарагія. Тыя, што танныя, -- самкі, яны каштуюць амаль у тры разы меней за самцоў. Іх амаль ніхто не набывае, бо “ня ўмеюць гаварыць”. Але ж вось гэтая самачка — пяшчотна-блакітная з белай галавой -- такая кранальная істота! Ашчасьлівіла б якога-небудзь зялёненькага хвалістага, калі б яе купілі... Усё адно -- наўрад ці каму спатрэбіцца. Тыя, хто трымае гэтых птушак дома, ведаюць: ледзьве зьяўляецца самка, папугайчык перастае гаварыць.

А вось сабачыя ашыйнікі. Прыгожыя -- мяккія, скураныя -- і “строгія” -- металёвыя з шыпамі. Каб быў сабака, ніколі б не надзела яму на шыю “строгі”. Купіла б прыгожы -- плецены са сьветлай скуры.

Зноў вяртаюся да акварыумаў з празрыстай вадой і мірнымі рухавымі рыбкамі -- вось што трэба. Згадваю, што ўжо мела акварыум, але маленькі -- 11 літраў (вядро вады). Там жылі кардыналы і сомікі. Гэты акварыум нават адлюстраваны ў беларускай паэзіі -- адна паэтка напісала верш пасьля таго, як заначавала ў нас дома каля акварыуму. Верш такі: “У водарасьцях схаваўся слон, мне цёпла”. Праўда жыцьця вымагала б напісаць “сом”, а ня “слон”. Але што тады рабіць з праўдай вымыслу і паэтычным успрыманьнем? Паэтка пасьля сварылася са мною, папракала, што я “жыву на Зямлі” ў адрозьненьне ад яе, што “жыве ў аблоках на Небе”, -- так метафарычна намякнула яна на мой бедны духоўны сьвет. Акварыум з сомікамі я падаравала дзяўчынцы, у якой не было бацькі, а маці сьпявала ў царкоўным хоры.

Вада, вада. Не заўсёды яна спакойная, як у акварыуме, бывае хуткаплынная, бурлівая -- тая, што ўсё зносіць, як у вершы Максіма Багдановіча: “Яно забудзецца, умрэ, з вадой сплыве”. Але забываецца і сплывае хутчэй вясёлае і бадзёрае. Застаецца смутнае і змрочнае.

Ля заалагічнай крамы “Прырода” я сустракаюся з чалавекам, які казаў мне: “Нягледзячы ні на што, ведай, што ёсьць на зямлі той, хто цябе заўсёды памятае і любіць”. Я чакаю яго. Сёньня па тэлефоне ён паабяцаў мне сказаць яшчэ штосьці істотнае. Што можа зьмяніць маё жыцьцё. Памятаю, як аднойчы трапіла да яго ў госьці. Апынулася ў чужым гнязьдзе. У ванным пакоі вісеў халат ягонай жонкі – паркалёвы, у дробныя рознакаляровыя кветачкі – у такім зручна завіхацца на кухні: ня страшна, што зьявяцца плямы -- сыдуць за новыя кветкі. Кветкі трывалага каханьня, вернасьці і дабрабыту. Што там было яшчэ? Шампунь “Крапіва”, крэм “Ласкавыя рукі”, дэзадарант “Сакрэт”. Сакрэты ёсьць у кожнага. І тут я зьнікавела, прачытаўшы на парфумерным флаконе “дзярмо”. Лацінкай. Не адразу сьцяміла, што гэта “*Derma*”– скура. Дэзік рабілі ў Грэцыі, туды выпраўляў ён сваю сям’ю на адпачынак.

Пасьля мы пагаварылі:

-- Бачыла ў вас дэзік з вельмі цікавай назвай. Вам яго...

-- Так, падаравала жонка -- “намажaсься гэтым зранку, мілы, і хадзі так цэлы дзень”. А цяпер уяві, як яна выбірала падарунак, як з сяброўкамі гігікала...

-- Адарвіце назву.

-- Хай будзе. Як ёсьць, хай так і будзе.

-- Садамазахізм?

-- Не, жыцьцё такое. Ведаеш, на дваццацігодзьдзе нашага шлюбу я кінуў аб падлогу паднос з шасьцю чэскімі крыштальным келіхамі. І ты ведаеш, што зрабіла мая жонка на мой дзень нараджэньня?

-- Адпомсьціла Вам! Таксама нешта пабіла?

-- Падаравала мне дакладна такія келіхі. “На твой дзень нараджэньня, -- сказаў я тады ёй, -- я падарую табе сьпінінг”.

-- Добра Вам.

-- Што добрага?

-- У вас склаўся жыцьцёвы пасьянс: Дама адпаведнай масьці легла на Караля. У мяне так не атрымаецца, як ні круціся.

-- Чаму?

-- У мяне быў момант прасьвятленьня. Памятаеце, як я езьдзіла адпачываць у Балгарыю? Тады яшчэ прывезла Вам у падарунак запальнічку з выявамі трохрознакаляровых рыбак з хвастамі? Там я выразна зразумела, што мяне чакае, акурат у той дзень, калі вырашыла наведаць былую дачу Тодара Жыўкава -- “Пэрліна” ці як яна там звалася. Дзень быў змрочны -- цёмнае неба, страшнае мора. Высокія хвалі налятaлі на бераг, разьбіваліся і пускалі белую пену. Толькі жоўты пясок цешыў вока, але перашкаджаў ісьці -- ногі патаналі, таму я хутка стамілася і прысела адпачыць на рэштки ахоўнага збудаваньня. Азірнулася і пабачыла далёкія постаці. Мужчына і жанчына, вакол іх скакаў сабака. Аўчар. Яны набліжаліся. І тут я зразумела: вось яно, шчасьце -- шчасьлівы мужчына, шчасьлівая жанчына і шчасьлівы сабака. Ім ніхто не патрэбны тут, на жоўтым пяску пад цёмным небам. Можа, яны маўчаць, можа, гавораць... Ім усё адно добра. І яшчэ я падумала,

што мне ня дадзена будзе ні з кім ніколі прайсьці вось так, як ідуць яны. У адным я памылілася -- вакол шчасьлівай пары скакаў ірландзкі сэтэр, а не аўчар. Чырвоны ірландзкі сэтэр. А можа, я памылілася ня толькі адносна сабакі...

Выходжу з крамы "Прырода" на верасьнёвы прасьпект Скарыны, дзе мяне чакае мужчына з экзатычнай фіялетавай кветкай, назвы якой я ня ведаю.

-- Я пачаў ужо думаць, што ты ня прыйдзеш.

-- Разглядала рыбак.

-- А да мяне ўжо падыходзілі маладыя прыгожыя дзяўчаты. Пыталіся: "Мужчына, ці ня нам Вы хочаце падараваць гэтую прыгожую кветку?"

-- І што Вы адказалі?

-- Не, гэтая кветка не для вас. А што я яшчэ мог сказаць?

"…забудзецца, умрэ, з вадой сплыве, ды потым у спомінах устане, ажыве…"

15 лістапада 2001 году, Менск

Сярод усяго

Чаго толькі няма ў Сьвіслачы!

Паглядзі!

З моста ўсё ўбачыш.

Тут ёсьць: рэшткі электрагітары са струнамі, шыны, зусім цэлая з выгляду рыдлёўка (яе можна паспрабаваць выцягнуць), пляшкі самыя розныя. Зялёныя цяжкія сьметніцы патрапілі ў ваду з прысадаў парку, паламаная лаўка -- таксама адтуль.

Што яшчэ? Шмат таямнічага ды неспазнанага!

Вось нешта белае і брыдкае зачапілася на дне і цяпер калыхаецца, выгінаецца, трапечацца ў вадзе. Нават ня хочацца казаць, на што яно падобнае.

Вось куртка, яна таксама зачапілася і ня можа плысьці далей. Думаю, гаспадар ня будзе шукаць яе на дне ракі. Напэўна, яна яму ўжо непатрэбная.

Пільна ўзіраюся ў па-зімоваму празрыстую ваду: можа, прагляне сяродусяго бледны твар чалавека, які страціў у Сьвіслачы ня толькі куртку, але й жыцьцё.

І ўсё гэта можна назіраць кожны дзень па дарозе на працу. Ідзеш праз мост -- і глядзі сабе колькі заўгодна, любуйся, калі толькі не халодна і ня сорамна, што прымуць за шызу.

Ёсьць яшчэ пад мостам нешта накшталт снараду ці бомбы. Дакладней, гэтая незразумелая рэч там была да нядаўняга часу. Кажу "ёсьць", бо ўвесь час забываюся, што яе там няма. Так мы звыкліся з ёю. Тры гады мы спрачаліся з-за яе, бо кожны з нас хаця б раз на дзень пераходзіў мост. Сакратарка Люда казала:

-- Гэта не снарад, а вялікая рыба. У яе хвост.

-- Такія рыбы ў Сьвіслачы ня водзяцца, -- пераконвала я яе, -- гэта бомба альбо снарад, паглядзі нармальна.

-- Рыба, -- настойвала Люда, -- яна прыплыла аднекуль, але ня здолела жыць у Сьвіслачы, таму і здохла.

-- А чаму яна так добра захавалася?

-- Таму што вада халодная.

-- Яе б даўно зьелі іншыя рыбы.

-- А калі яны ня хочуць яе есьці?

-- Ты лепей згадай кінахроніку. Помніш, як там паказваюць? З самалётаў падаюць вось такія самыя хвастатыя бомбы.

-- Дык гэта бомба ці снарад?

-- Нешта такое...

Мы глядзім з моста ў ваду, а людзі, якія праходзяць міма, глядзяць на нас. Робіцца няёмка. Яны думаюць, што мы дурныя.

-- Усё адно, гэта бомба, -- кажу я. Люда маўчыць, і мы ідзем куды ішлі.

Тое, што гэта ўсё ж ня рыба, высьветлілася. Вясной і летам вада была каламутная, а восеньню зноў -- празрыстая. Вось тады мы і ўбачылі, што тая штука пад вадой як ляжала, так і ляжыць.

Ляжала яна там, ляжала да сакавіка 1996 году, а пасьля зьнікла. Куды? А хто ведае? Аднойчы гляджу -- быццам усё на месцы, але няма самага галоўнага -- бомбы. Зьнікла. Няма пра што казаць.

Перад сьвятам перамогі над фашыстамі пайшлі з дзецьмі — Адасём і Янаю на Сьвіслач. Хацелі паглядзець жабаў, Адразу ўразіла мноства вялікіх і шырокіх мацiцовых ракавінаў. А жабаў не было.

-- Дзе жабы? -- пытаўся Адась.

-- Павінны быць.

Мы ішлі ўздоўж бруднага берагу. Двухгадовая Яна з радасьцю шпурляла ў ваду каменьчыкі. А жабаў не было. Мне пашчасьціла ў іншым -- знайшла манету.

-- Глядзі, Адась, манета!

-- Дзе?

-- Вось, -- я паказала сямігадоваму Адасю знаходку, -- і тут яшчэ арол.

-- Арол!?

-- Расейскі.

-- А... -- расчараваўся Адась.

Цікава, а якога арла ён хацеў пабачыць?

-- Гэта пяць расейскіх рублёў, -- патлумачыла я.

-- А дзе жабы?

-- Будзем шукаць... Хадзем, Яна, давай руку. А можа, жабы яшчэ не нарадзіліся...

І ў вадзе, і на беразе хапала рознага... Не было толькі таго, што мы шукалі.

-- Во, Адась, глядзі: яшчэ адна манета, -- я падабрала з пяску зусім чорны круглячок.

-- Зноў расейская?

-- Савецкая. Пятнаццаць капеек, за іх можна было тэлефанаваць у іншы горад. А вось і жаба.

-- Дзе?

-- Вось, на кавалку пенапласту.

-- Дзе?

-- Зараз пабачыце...

Жаба была зусім невялічкая і занадта спакойная, на нас зусім не рэагавала. Звычайна яны толькі пры набліжэньні адразу плюхаюцца ў ваду.

Азіраюся, шукаю, чым бы паганяць жабу, каб яна скочыла. Знаходжу дубец, варушу ім жабку -- сядзіць, як прыклееная. І колер у яе нейкі металёвы. Можа, нежывая? Выцягваю з вады пенапласт разам з жабай -- як сядзела, так і сядзіць.

-- Яна памерла, -- канстатуе Адась.

-- Не, яна дыхае, паглядзі на яе горла.

-- Жаба, жаба! -- радуецца Яна.

-- Зараз пабачым, ці можа яна плаваць, -- кажу я і сьпіхваю жабку з пенапласту. Плыве!

З трафеямі -- мацiцовымі ракавінамі і дзьвюма манетамі -- пакідаем бераг Сьвіслачы.

Дарогай згадваю манету 1570 году з Пагоняй, якая дзесяць гадоў таму на даўгім срэбным ланцужку вісела ў мяне на шыі. Манета страчаная -- шкада, мне падаравала яе маці.

У 1986 годзе ў Менску на раскопках Дамініканскага касьцёлу тым, хто знаходзіў манету з Пагоняй, даплочвалі пяцьдзясят савецкіх капеек за штуку -- такая была прэмія. Маладыя людзі, які зараблялі на адпачынак ў Крыме, знаходзілі па тры за зьмену. А я за пяць месяцаў -- ніводнай. А як хацелася! Не для таго, каб атрымаць пяцьдзясят капеек, а проста, каб знайсьці! Аднойчы ўбачыла нешта круглае ў пяску, думала ўсё -- знайшла. З Пагоняй! Узяла, а там манета, але на ёй — усё той самы двухгаловы арол. І што з ім рабіць?

Манеты, знойдзеныя праз стагодзьдзі, нагадваюць пра тое, што існавала, пра дзяржавы, якія зьнікалі, каб не адрадзіцца.

І вось я думаю пра тое, што ніхто ня знойдзе дробнай беларускай манеты нашага часу на беразе ракі.

Чэрвень, 1996, Менск

Сабачая гаворка

Чым дальш, тым горш.

Думала: прыйдзе час, і авалодаю сабачаю моваю.

Няма надзеі.

Я не зьбіралася размаўляць на ёй.

Ня трэба. Ведаю: вымаўленьне цяжкое. Хацела разумець. Больш нічога.

Не атрымалася.

Мне дваццаць сем гадоў, а ўсё па-старому...

І гэта пры тым, што людзі звычайна жывуць даўжэй за сабак. Няма ў сьвеце дваццацісямігадовага сабакі...

Ці вы ведаеце такіх?..

Да сямі гадоў я жыла ў бабулі з дзедам.

Мела рудую сучку-аднагодку -- Ляльку.

Лялька была падобная на лісу, бабуля сьцьвярджала: «Шпіц».

Цяпер ведаю -- у шпіца даўжэйшыя лапы. Лялька нагадвала шпіца, зьмяшанага з таксай.

Мы паўсюль хадзілі разам. Мне казалі: яна разумее словы.

Каб праверыць гэта, я прыдумала эксьперымент. Лепей бы не рабіць гэтага... Травеньскім вечарам сядзелі мы на цёплай трубе, па якой ліўся ў рэчку бруд з гораду. Усё навокал было жоўта-зялёнае -- маладая трава й дзьмухаўцы. Я сказала ёй: «Ты хутка здохнеш, Лялька!» Лялька заплакала. Глядзела на мяне, і з вачэй каціліся сьлёзы.

Яна зразумела!

Чаму плакала? Хіба ня ведала гэтага без мяне? Я адкрыла таямніцу? Ня можа быць: хутчэй за ўсё -- не! Проста не чакала такога ад мяне. Кожны мог пакрыўдзіцца. Але ж мы засталіся сябрамі. Дрэнна, калі крыўдзяць сябры, але горш за ўсё, калі няма на каго крыўдаваць. Гэта ўжо -- самота. Даводзіцца злаваць на сябе.

Зімою мне споўнілася сем гадоў, набліжаўся час вучобы -- восеньню ў школу. Трэба было вяртацца да бацькоў. Усё

засталося на сваіх месцах: бабуля, дзед, Лялька, дом, сад, рэчка... Толькі я зьехала. Адбылося разьвітаньне... Але я ведала: вярнуся, і Лялька першая сустрэне мяне.

Я прыехала ў іншы горад, пра які бабуля казала «сапраўдны» і «прыгожы». Анічога іншага яна і не магла сказаць, бо гэта быў яе родны горад. Там на могілках, ператвораных у сквер, засталіся магілы яе бацькоў і першай дачкі, якая памерла зусім маленькая...

А мой родны горад бабуля называла «вялікая вёска».

Затаптаных магіл ня знойдзеш, колькі ні шукай. Яны незаўважныя, бо сквер -- ня могілкі.

У родны горад бабулі прыехалі позна ўвечары. Уразіла ілюмінацыя -- дамы зіхцелі, як навагоднія елкі. На дахах і сьценах мігцелі, пераліваліся агні, спалучаліся колеры зыркія і незвычайныя.

Бацькі жылі на кватэры -- у цагляным пяціпавярховым доме. Жалезная брама вяла з вуліцы ў дворык, дзе былі тоўстыя таполі, укапаныя ў зямлю зялёныя лаўкі і шырокі стол. Былі кантэйнеры для сьмецьця, прыхаваныя вельмі старанна за рогам дому.

Маці павяла ў парк. Пра парк я ўжо ведала. Бабуля распавядала, што раней кожную зіму яго залівалі вадой -- рабілі суцэльны каток. Паміж дрэваў разьвешвалі рознакаляровыя ліхтарыкі. Гучала музыка.

Было вельмі лрыгожа. Моладзь бавіла час. Сяброўка маёй бабулі скатала сьнежку і зьела, бо было горача, хацелася піць. У сьнежцы жылі мікробы, сяброўка памерла ад заразнай хваробы, накшталт тыфусу. Пасьля перасталі рабіць суцэльны каток, бо ў парку расьлі каштоўныя дрэвы, якія пачалі гінуць па вясьне.

Маці павяла мяне да двух валуноў, на адным з іх выбіты надпіс «Лорд», а на другім (меншым) -- «Марко». Гэта былі старыя сабачыя магілы. Яшчэ пабачылі высокі чорны пень, з якога выглядаў выразаны з дрэва твар самотнай кабеты. Чорнай кабеты. Лепш бы я на яе не глядзела.

Мы пайшлі да палацу з вежаю. Маці хацела паказаць мне вітражы ў час, калі заходзіць сонца. Пунсовы прамень прабіўся скрозь каляровае шкло галерэі -- момант злоўлены!

У вежы быў музей, а ў музеі -- выстава гадзіньнікаў. Самых розных. А пятай гадзіне яны пачалі біць і зьвінець, а некаторыя -- хрыпець. Ім адгукнуўся цяжкі вежавы гадзіньнік.

У школе я вучылася дрэнна -- нічога не разумела. Настаўніца сьпеваў зламала мне аб галаву драўляную ўказку. Дакладней, не аб галаву, а аб парту, бо я пасьпела нахіліцца. Перад восеньскімі вакацыямі прыехала бабуля. Сустрэлі яе з маці на вакзале. Бабуля расказвала пра ўсіх, але пры гэтым нечага недагаворвала. Лялька? «Лялька мяне зусім засмуціла перад ад'ездам», -- адказала бабуля. Як? Яна ж вельмі паслухмяная і разумная. «Я сама нічога ня ведаю...» -- працягвала бабуля, выразна гледзячы на маці.

Пайшлі ў госьці да бабулінай сястры, яна жыла ў тым самым доме, дзе яны ўсе нарадзіліся. Я гуляла з катом і пачула: «Лялька здохла. Я нават ня стала глядзець, дзед сам ужо разьбіраўся. Поленька няхай пакуль ня ведае нічога, яе трэба падрыхтаваць. Пасьля завядзем новага сабаку, але думаць цяпер пра гэта ня хочацца». Мне таксама не хацелася думаць пра тое, што Лялька не сустрэне мяне ніколі, што ня ўбачу яе, бо час незваротны.

У лістападзе тое лісьце, што не апала з дрэваў, -- чарнее. Застаецца трохі мерзлых яблыкаў. Я глядзела ў сад праз вакно, здавалася, што там, у самым канцы, мільгае штосьці рудое -- прывід Лялькі. Выйсьці ў сад страшна. Але вакацыі кароткія, і я ведала, што павінна пасьпець зрабіць.

Знайшла тое месца, дзе закапалі Ляльку, -- пад белым налівам. Знайшла кафлю ад разабранай печкі. Зрабіла магілу — па баках кафля брунатная, а ўсярэдзіне -- белая. На белай кафлі здолела напісаць імя і даты...

У свае дваццаць сем гадоў працую ў музеі загадчыкам экспазіцыйнага аддзелу. У бабулі жыве нямецкая аўчарка --

Рокіс. Я прывезла яго з Менску, куды зьехала адразу пасьля заканчэньня школы. Бываю ў сваім родным горадзе, размаўляю з Рокісам так, як умею. Баюся пакрыўдзіць, таму часам недагаворваю. Але ж і мне ўсё жыцьцё недагаворвалі таго, пра што сама здагадвалася.

Травень, 1995, Менск

Кавалак жыцьця

Двухпавярховы дом у стылі «мадэрн» адрэстаўравалі і зрабілі ў ім музей.

Зімою, калі падае сьнег, музей нагадвае калядную паштоўку. Вечарам аранжавае сьвятло ў музейных вокнах вабіць да сябе. Хочацца зазірнуць у дамок праз вакно ці зайсьці. Зайсьці можна праз цэнтральны ўваход, а можна — і праз службовы, націснуць кнопку званка, пачакаць крыху — і нехта адчыніць, тады трэба сказаць, да каго ты ідзеш... Вось і ўсё. Патрапілі на калядную паштоўку.

Людзі, якія працуюць тут, — добрыя і ветлівыя, шмат гадоў аддалі яны музейнай справе. Усіх нас, хто працуе тут, яднае любоў да літаратуры, да падзеяў мінулага і адно забойства, якое адбылося ў гэтым доме паўстагодзьдзя таму. Тут забілі класіка нашай літаратуры.

Забойцу так і не знайшлі. Засталіся здагадкі, версіі ды меркаваньні — спажытак для дасьледчыкаў. У тым ліку і для мяне.

Можна сказаць, што ў мяне ўсё добра, але часам розныя сны і прадчуваньні не даюць спакою. Я ня зьвязваю іх са сваёй працай, хутчэй, гэта праблемы майго характару. Вось і сёньня зранку, калі выйшла з кватэры, кнопка ў ліфце так здрадліва мігцела, так пульсавала і палохала сваім ненатуральна памаранчавым колерам... Кнопка ў ліфце папярэджвала пра нядобрае. Таму я пайшла па прыступках. Пакуль ішла, мне не

спадабаўся пад’езд. У пад’езьдзе ўсё: сьцены, вокны, сьвятло -- такое — не разабраць, што там на вуліцы — лета ці зіма, вясна ці восень. Толькі часам сьнежны сьлед, занесены на падэшве чаравіка, жоўты кляновы ліст ці зьмятая кветка паказваюць, што там, на дварэ.

Калі я хвалююся, дык вельмі часта падыходжу да вакна свайго кабінету — гляджу, што там? У мяне часам пытаюць: каго ты чакаеш. А я нікога не чакаю, проста думаю, што прыйдзе дзень, калі ўсё зьменіцца.

Цяпер на вуліцы падае сьнег. Падае і растае на бруку. Толькі на дахах сьнег не растае. Белы сьнег на чырвоных дахах абяцае зьмены ў жыцьці. Я вяртаюся да стала, дзе стаяць вельмі тонкія парцалянавыя кубак і сподачак. З гэтага кубка піў каву ды яшчэ штонебудзь класік нашай літаратуры. Я вымяраю дыяметр донца. На фондавым бланку запісваю: «Філіжанка. Белая, з залатой аблямоўкай. На донцы выява галавы лася. Знак брунатнага колеру». Пахне старымі кнігамі і крышку — кавай. У кабінеце ціха, але гэтая цішыня нядоўгая — у дзьвярах зьяўляецца наш супрацоўнік Алесь, ён запрашае мяне пайсьці папаліць. І я адстаўляю кубак з залатой аблямоўкай і галавой лася і выходжу ў цёмны калідор. Гэты калідор вядзе ў мемарыяльны пакой, дзе адбылося забойства класіка нашай літаратуры. Забойства адбылося ноччу, таму на калідоры заўсёды ноч, дакладней, імітацыя ночы, каб найлепш перадаць атмасферу падзеі. Але мы цяпер не ідзем у памятнае месца. Спускаемся ў сутарэньне музею, там можна папаліць. Старыя сьцены доўга захоўваюць тытунёвы дым ды рэшткі размоваў.

-- Ты ведаеш, -- кажа Алесь, -- я апошнім часам нічога не магу рабіць, толькі думаю. Ты толькі не шукай у маіх словах ніякага сэнсу, але я цяпер узгадаў Ларысу Геніюш. Яна пісала пра тое, што ўдзячны француз робіць з прастытуткі каралеву, а расеец -- з каралевы прастытутку.

-- Хочаш сказаць, што ты не француз?

-- Так, -- уздыхае Алесь, -- але і не расеец.

-- Значыць, ты ня ведаеш, што табе рабіць?

-- Так.

-- Табе можна толькі пазайздросьціць, што ты думаеш пра гэта. Значыць, моц тваіх захапленьняў ня слабне.

Так, кажу я. А што тут яшчэ скажаш, калі добра ведаеш: хто і што стаіць за гэтымі словамі пра каралеву і прастытутку.

-- Стань сама сабою! Адкінь усе комплексы! Паводзь сябе натуральна! — раіць мне Алесь.

А хто ведае, што будзе, калі кожны стане сабою?

А што, калі ня хочацца «рабіцца сабою»?

«Гэты пакой -- самае дарагое, што ёсьць у нас, -- зь лесьвіцы даносяцца тупат ног і голас Тані, маёй каляжанкі. -- Мы з вамі падыходзім да месца, дзе былі напісаныя непераўзыдзеныя ўзоры нашай літаратуры. І ў гэтым жа месцы быў забіты іх творца. Тут створаная атмасфера ночы, бо ноч была часам для творчасьці. Удзень класік нашай літаратуры ахвяраваў сябе грамадзкай дзейнасьці, і толькі ноччу надыходзіў час для дзейнасьці творчай».

У сутарэньні я добра ўяўляю, як экскурсанты падымаюцца наверх да кабінету класіка нашай літаратуры. Падымаюцца па прыступках, якія памятаюць іншыя крокі -- крокі забойцы. Я чую, як Таня зьвяртае ўвагу наведнікаў на музейныя рэліквіі: «На стале вы бачыце гадзіньнік, які адлічыў апошнія хвіліны жыцьця класіка нашай літаратуры і пачаў адлік яго несьмяротнай славы». Роўным, глыбокім голасам Таня гіпнатызуе тых, хто яе слухае: «Паглядзіце, фатэль ад стала крыху адсунуты. Здаецца, творца толькі што ўстаў з-за стала і вернецца праз некалькі хвілінаў. Вы памятаеце? У яго асобе было шмат прыцягальнага і загадкавага. Шчырым быў ён у жыцьці, непрадказальнай і пакутніцкай была яго сьмерць».

Для большага эфекту і ўзьдзеяньня варта было б казаць іншае: «Уявіце сябе забойцам, які заходзіць у кабінет, каб назаўсёды спыніць творчы працэс...» альбо «Уявіце сабе, як вы сядзіце і пішаце, у коле сьвятла настольнай лямпы зьяўляецца цень. І гэта

ня змрочныя цені вашых фантазіяў, а цень рэальнага чалавека -- забойцы. Вы не заўважаеце нічога да апошняга імгненьня, а пасьля -- сьмяротны жах і пасьмяротная слава». Але так нельга казаць, мы мусім выклікаць у людзей станоўчыя эмоцыі. І наогул, прафесійнае правіла кожнага экскурсавода -- казаць ня больш за адну траціну ад таго, што ведаеш.

Пасьля экскурсіі Таня заходзіць да мяне.

-- Цікавая філіжанка, -- яна бярэ ў рукі кубак з выявай галавы лася.

-- Што ў ёй цікавага? Такая самая стаіць у мемарыяльным пакоі каля лямпы. Ты яе кожны дзень паказваеш людзям. Гэта ўсё адзін сервіз, дарэчы.

-- Цікавае ў гэтай філіжанцы тое, што зь яе мы можам зараз выпіць кавы. А тая -- прымацаваная да стала. З яе ўжо ніхто нічога піць ня будзе.

-- Ня будзем гэтага рабіць, -- кажу я. -- Бо нельга.

-- А чаму нельга? Раней у гэтым доме з яе пілі каву. І мы паўторым.

-- Раней у гэтым доме шмат чаго рабілі. Гэта ня значыць, што мы ўсё мусім паўтараць. Ты ніколі ня думала пра тое, чаму людзі ходзяць да нас? Ты можаш зараз сказаць, што гэта чытачы і аматары гісторыі. А раптам ня так? Ты заўважыла, як дзеці любяць глядзець на пахаваньні? Зразумела, што ня ўсе. Некаторыя баяцца. А большасьці — падабаецца. Таму што міжволі цягнуцца да ўсяго жудаснага, незразумелага. З той самай прычыны людзі ходзяць у музей. Таму мы тут. А ты падумай, чым мы тут займаемся цэлымі днямі? Па сутнасьці, выклікаем духаў. Ведаеш, выклікаць духа вельмі проста. Варта толькі ўявіць яго і надаць ягонаму абліччу моц сваёй душы. І вось ужо прывід зьявіўся, як зьяўляецца адбітак у люстэрку. Таня, што ты адчуваеш кожны раз, калі заходзіш у мемарыяльны пакой і расказваеш пра забойства? Паміраеш ці забіваеш?

-- Нічога такога. А што, трэба кожны раз паміраць самой? Можа, раней такое і было... Калі мы толькі пачыналі працаваць.

Але ты сказала, што дзецям падабаюцца пахаваньні? Дзе ты такое бачыла? – пытае Таня.

-- Калі памерла наша суседка. Дзеці беглі з усяго раёну глядзець, як яе будуць выносіць. Беглі і крычалі. А яе дачка ішла за труной з жуйкай у роце і выдувала пузыры. Дачцэ восем гадоў.

-- Пра што ты гаворыш?

-- Я табе расказвала пра гэтую суседку шмат разоў. Яна казала, што пераможа сьмерць.

-- Рак?

-- Так. Яна марыла спачатку пра трохпакаёвую кватэру і дзіцёнка -- дачку. А пасьля ў яе была іншая мара -- перамагчы сьмерць. Яна змагалася за жыцьцё да апошняга дня.

-- А пра што марыла ты? -- пытаецца Таня.

-- Спачатку -- працаваць у музеі. Мне здавалася, што тут я знайду супакой. Прыходзіш, звоніш. Дзьверы адчыняюцца... Кнігі -- маўклівыя сябры. Лямпа гарыць. Больш нічога ня трэба. А цяпер я не магу, я не знаходжу супакою, мне здаецца, мы ўсе тут займаемся ня тым.

-- Ты думаеш, што ты сыдзеш, і нешта зьменіцца?

-- Зьменіцца. Прыйдзе дзень, і ўсё зьменіцца, але дзень гэты прыйдзе незалежна ад нас.

А цяпер трэба ісьці зачыняць музей. Яшчэ раз прайсьці па пакоях і праверыць, ці ўсё на месцы, пагасіць сьвятло, зачыніць форткі, запячатаць дзьверы, уключыць сігналізацыю і здаць ключы вартаўніку.

Сьнежань. 1992, Менск

Лясное

І загадка стала перад загадкай. Мы ізноў тут не пры чым. Мы разумеем: лес -- раздольле, І з дзікай таямніцай сьпім.

Янка Юхнавец

Ранак

-- Час перад сенакосам -- найлепшы час, -- гаворыць гаспадар хутару. Які жах -- час перад сенакосам! Трава высокая, густая, у ёй раскашуюць земляныя жабы, ніводнаму фіялетаваму званочку яшчэ не адсеклі галавы. Падумаеш пра усё гэта і міжволі ўзгадаеш сваю хваробу, якая зёлкамі ня лекуецца.

-- Мне таксама даспадобы час перад сенакосам, -- адказваю я, -- але, здаецца, летась трава тут была вышэйшая...

Роўна год таму тут, на хутары, я страціла каханага. Страціла назаўсёды -- ён ператварыўся ў зьвярка і ўцёк у лес. Звярок быў белы і пухнаты. Вось і ўсё.

Дзень

Праз год мы вярнуліся на хутар, каб адзначыць вясельле нашай сяброўкі. Пакуль я тут адна -- трэба падрыхтавацца да прыезду гасьцей. Яны думалі -- буду баяцца. Чаго? Што тут страшнага? Ведала аднаго хлопца, ён пісаў вершы пра каханьне і свабоду, боль і нянавісьць. Я бачыла, як ён зваліўся ў ліўневую каналізацыю... І яго ня стала... Гэта ўсе ведаюць! Што з таго?

Думаю, майму каханаму добра ў лесе. Ён заўсёды пачуваўся няўтульна сярод людзей... Ён быў няздольны ні на што людзкае. Было ў ягонай істоце штосьці цяжкое і панурае...

Ваду, каб мыць падлогу, цягаю вёдрамі ад стаўка -- «чароўнага возера». Іду з вядром па лесе і думаю, што амаль нічога апошнім часам не чытаю. Затое памяць палепшала, калі ужо што прачытала, то не забуду. Напрыклад: «Істота з аблічча чалавека, пазбаўленая ўсялякай духоўнасьці і маралі... Вы ня хочаце ведаць і чуць пра яго? З жахам уяўляеце, што ваша

дачка можа сустрэцца з такім? Не заплюшчвайце вочы! Ён ёсьць...»

Гэта з артыкулу пра маладую беларускую літаратуру. Я згодная з аўтарам: нашмат больш прыемна напаткаць чалавека ў абліччы лясной істоты. І бацькі ня будуць у жаху.

Букетам палявых званочкаў у цёмна-зялёнай пляшцы з-пад алжырскага віна ўпрыгожваю пакой для маладых. Пляшку адмыла ад пылу ў стаўку.

Ня ведаю, можа, там сапраўды чароўная вада? А пляшка засталася з мінулага году. Помню, як набывалі алжырскае віно ў мястэчку, у краме каля габрэйскіх могілак.

Выношу з хаты і раскладаю на траве матрацы -- хай прасохнуць, пакуль сонца...

Вось так.

Час зьмярканьня

Змрок паўзе да хаты з лесу. Уяўляю: у гэты час мой каханы выходзіць на лясную сьцежку, прыслухоўваецца, прынюхваецца і выпраўляецца ў начныя паходы. Праз вакно бачу нашых сяброў, яны праходзяць адзін за адным у густой, высокай траве. Прыехалі. Нарэшце. Зараз пачнецца сьвята. Сьвята на хутары. Усім будзе добра.

Ноч

Што там ляснула?

Гэта мае сябры Філін з Казлом саскочылі з шафы. Шафа -- ня печка, на ёй ня кожны спаць можа. А што рабіць, калі месца ўсім не хапае? На стале дагарае зялёная сьвечка. Хочацца паліць, ды няма чаго. Казёл паказвае на мяне пальцам:

-- Паглядзі, я яе з дзявятае клясы ведаў. Тады яна здавалася мне анёлам.

-- Я і цяпер анёл.

-- А дзе твае крылы? -- пытаецца Філін. Філіны ведаюць, у каго павінны быць крылы, а ў каго -- не. Разьбіраюцца.

-- Пачакайце, зараз прадэманструю, -- я выходжу з хаты.

Хто ня быў хворы -- ня ведае... Хвароба, як неадчэпны сьцень.

Цёмна, зусім цёмна. Крапіва каля ґанку -- увасабленьне мужнасьці, уся зьмятая ды прытаптаная. А на забытым у траве матрацы сядзіць зьвярок -- брудны і калматы. Выйшаў з лесу. Цяпер сядзіць на матрацы ды мыецца: трэ лапкамі нос, вушы, аблізвае поўсьць. Так хутка-хуценька чысьціцца, нават не зірне на мяне... Ні разу.

Час перад сенакосам -- цудоўны час. Час, калі спаўняюцца жаданьні.

Менск, чэрвень 1991

Кожная жывёліна

З-пад лапухоў вылезла белая сучка -- хвост апушчаны, вочы дурныя. Яна прынюхвалася, бо ўжо чула сваю ежу -- суп з рыбнай дробязі. Суп вынесла на двор гаспадыня. «Зараз, Капачка, зараз, -- гаварыла яна сучцы, -- пачакай трошкі, хай прастыне». Гаспадыня паставіла рандэлак з супам на высокі зэдлік і пайшла адчыняць аканіцы.

Дом стаяў на самым беразе возера, з усіх бакоў яго абступалі вербы. Уначы дом з зачыненымі вокнамі хаваўся пад вербамі і зусім зьнікаў у цемры. Вербы выклікалі ў гаспадыні глухое, але звыклае раздражненьне: яны забіралі ўсё сьвятло, яны не прапускалі сонца, не давалі высьпець трускалкам і памідорам, і нават у самы гарачы дзень у доме панавалі змрок і прахалода. Канец жніўня. Першае лісьце ўпала на халодную зямлю пад вербы. Хутка яно ляжа тут шчыльным жоўта-брунатным тлом, за зіму лісьце счарнее, гаспадыня зграбе яго ў груд, праз год -- гэта перагной ужо. А цяпер апалае лісьце наводзіла на думкі пра непазьбежную зіму, доўгія ночы, дровы і дом, які, як бы ты ні паліў у печы, усё роўна стаіць халодны.

Капа не пабегла за гаспадыняй, яна паставіла пярэднія лапы на зэдлік, узіралася на рандэлак і нюхала паветра. Сучка была маладая, амаль шчаня, але не было ў яе той абаяльнасьці, што

ўласьціва шчанятам і наогул усім маладым жывёлінам. Яна нават не была сьмешная -- проста страшная. Вылецеўшы зьнянацку на вуліцу, яна палохала людзей пранізьлівым брэхам. Больш за ўсё ёй падабалася капаць глыбокія норы і душыць жаб. Гаспадыня паставіла перад Капай рандэлак з ежай. Але цяпер сучка не глядзела на яго, адварочвалася. «Капа, ты толькі паглядзі, які суп! -- гаварыла гаспадыня,— паглядзі, што тут ёсьць, што я табе зварыла. Яна апусьціла руку ў рандэлак, перамешвала варыва, падсоўвала пад нос сучцы галаву ад рыбы. Сучка абнюхала працягнутую руку з рыбай і без асаблівага жаданьня ўзялася есьці. Нарэшце. Гаспадыня стаяла і глядзела на сучку, потым павярнулася і пайшла ў дом.

У доме не было прахадных пакояў, дзьверы кожнага выходзілі ў даўгі, вузкі калідор. На калідоры стаяла люстра -- ад падлогі да столі. У чорнай раме, з ножкамі ў выглядзе крывых лапаў невядомай пачвары. У цёмным калідоры люстра сьвяцілася сваім унутраным срэбна-зеленаватым сьвятлом. Люстра было старое, як дом, а дом стары, як вербы. У канцы калідору -- спальня з шырокім ложкам, гарой падушак і коўдраў.Кожную раніцу гаспадыня старанна прыбірала ложак, засьцілала яго посьцілкай з буйнымі сінімі кветкамі. Але цяпер, калі яна толькі ўзяла падушку, з наўлечкі вывалілася жаба. Чорная, сухая, пляскатая. Гаспадыня апусьцілася на ложак. Дохлая жаба. І яна спала з жабай. Цэлую ноч, а можа, і не адну... Але не, ня можа такога быць, учора яна выносіла падушкі сушыць. Жаба, усё ясна... Усё проста стала на свае месцы, усё, аб чым за апошнія гады можна было толькі здагадвацца. Яна ўспомніла сваю дачку і той час, калі тая штодня плакала ў сваім пакоі, калі абвінавачвала яе ў тым, што яна, маці, ніколі ня думала пра будучыню. Гаварыла, што яе "не навучылі добра апранацца, не навучылі жыць сярод людзей, што на яе глядзелі, як на рэч, гадавалі нароўні з сабакамі. Цяпер яна дзікая і сабакаватая, і людзі не ўспрымаюць яе”. Маці адказвала з годнасьцю, казала, што нікога сьпецыяльна ня вучаць жыць сярод людзей, людзі

проста жывуць -- і ўсё. А адносна сабак нагадала стары англійскі афарызм: “Кожная жывёліна павінна мець свой дом, але ня ў кожным доме можа быць свая жывёліна”. Толькі добрыя людзі любяць і шкадуюць жывёлін, і жывёліны плацяць ім тым жа. Потым гэтыя размовы скончыліся. Дачка ўжо дарослая, самастойная, дзесяць год адпрацавала пасьля універсітэту, вечарамі чытае, бывае, сходзіць у кіно. І вось прычакала -- дадумалася, падклала жабу, хоча звесьці ў магілу. А пасьля будзе жыць, як ёй уздумаецца. Вось і занялася хатняй магіяй. Варажбітка. Сапраўды сабакаватая -- злая і няшчырая, уся ў сабе...

Дачка вярнулася ў гэты дзень рана, па дарозе дадому яна пасьпела купіць ліверкі.

-- Мама!

Ніхто не адгукаўся. Можа, у садзе?

-- Мама, я ліверку для Капы прынесла!

Ціха.

Дачка разьбірала торбу з прадуктамі: масла, малако, ікра мінтая, ліверка для сучкі -- калі адчула, што на яе глядзяць. У дзьвярах стаяла маці.

-- Мама?.. Я сёньня рана, бачыш -- ліверку пасьпела купіць.

Маці ледзь прыкметна падціснула вусны і прайшла праз веранду, нічога не сказаўшы. Вакол дачкі скакала шчасьлівая Капа.

Ноччу аканіцы засталіся адчыненыя, адно акно сьвяцілася ў доме пад старымі вербамі — акно спальні. На сьвятло зьляталіся тлустыя начныя матылі -- белыя і шэрыя. Маці сядзела ў фатэлі ля акна, на каленях у яе ляжаў альбом з фотаздымкамі. За тонкім, ненадзейным шклом варушылася цемра, рыпела старое дрэва, падала паціху лісьце і плёхалі аб бераг азёрныя хвалі. І здавалася, з глыбіні саду да дому набліжаўся нехта -- вялікі, у высокіх чорных ботах, у штармоўцы з капюшонам... Зараз ён падыдзе, зазірне ў акно, прыцісьне да шыбы бляклы твар.

Трывожна і дробна загрукатала на верандзе. Дзе Капа? Яна павінна падаць голас. Але ўсё ціха...

Ложак дачкі стаяў каля кніжнай паліцы, кнігі чорнай масай навісалі над ім. Калі доўга глядзець на іх зьнізу ўверх, пачынала здавацца, што паліца хіліцца, хіліцца і падае, абвальваецца на ложак. І яшчэ маці заўсёды казала, што кнігі, калі іх шмат, выпраменьваюць вельмі шкоднае для чалавека рэчыва, таму людзям нельга жыць побач з кнігамі. Мабыць, яны выпраменьваюць сьвінец? А можа, што-небудзь іншае? Горшае? Напрыклад, дурныя, старыя і, самае страшнае, чужыя думкі? Бялізна звыкла і прыемна пахла лавандаю. Дачка ўзгадала, як у школе, калі шылі фартухі, яна прынесла з дому чырвоны паркаль з дробным малюнкам -- беленькімі парасончыкамі. Тканіна пахла лавандаю, і гэты тонкі, кволы пах быў такі недарэчны ў школе, сярод чужых людзей. А цікаўнай аднакласьніцы яна сказала: «Гэта звычайная лаванда, маці заўсёды кладзе яе ў бялізну».

Капа ў сьне перабірала лапамі, чмыхала носам -- ці то капала нару, ці то душыла жабу.

Маці прачнулася рана — яе пабудзіла Капа. Сучка заскочыла ў ложак, скуголіла, шкрабала лапамі па падушцы. Маці ўстала, і Капа, трохі пакруціўшыся пад нагамі, павяла да лядоўні. Маці кінула ёй кавалак ліверкі і адчыніла дзьверы на двор. Было яшчэ холадна, жоўтае лісьце сьвяцілася на цёмным тле зямлі. Ля ганку -- ружовыя флёксы, сьвежыя і ціхія, як ранішняе паветра. Маці стаяла пры дзьвярах, глядзела на кветкі, дрэвы, сучку, якая ўжо шукала ў мокрай траве чарговую ахвяру, і думала: НІЧОГА НЯ ЗДАРЫЦЦА. Нічога кепскага ці добрага проста ня можа здарыцца тут, у доме, поўным кнігамі, выцертымі дыванамі, таямнічымі люстэркамі, шафамі, прапітанымі лавандавым пахам. Дом, у якім начамі ажывалі прывідныя стварэньні, проста ня мог дазволіць зьменаў, ня мог дазволіць і нічога, што магло б зашкодзіць гаспадыні.

Валожынскі раён, м. Лоск, 1988

Цені
(*Экскурс, напісаны былой музейнай супрацоўніцай*)

“Здаецца, што дні твае працякаюць скрозь пальцы, нічога не даючы і нічога не пакідаючы, а вось тут так блізка, за гэтай агароджай, жывое жыцьцё, жывое шчасьце”
Максім Багдановіч, “Стары Крым”, 1915 год

Летам 2003 году падсьвядомыя сілы абудзілі ў маёй душы музейнага супрацоўніка. Вельмі дзіўнае адчуваньне. Асабліва калі ўлічыць, што апошнія пяць гадоў я знаходзілася ў сферы, далёкай ад музейнага жыцьця – працавала ў грамадзкай арганізацыі і па меры магчымасьці спрыяла “фармаваньню ў Беларусі грамадзянскай супольнасьці”. Калі хто ня ведае, што гэта такое, то і ня трэба, бо ўсё адно супольнасьць гэтая яшчэ не сфармавалася... Летам 2003 году адчуваньне ў мяне было вельмі дзіўнае – быццам бы нехта выцягнуў штэпсель з адной разеткі і пераключыў у другую. У выніку пераключэньня ў ліпені я накіравалася па маршруце Феадосія – Стары Крым – Кактэбель -- мясьцінах, дзе разгортваўся курортны раман Максіма Багдановіча і было напісана тое, што цяпер называюць “інтымным дзёньнікам паэта”.

Самастойнасьць

Летні адпачынак Максіма Багдановіча 1915 году меў наступствы:

1.”Паездка дала добры вынік: ён прыехаў бадзёрым і вясёлым”, -- так сьцьвярджаў бацька паэта ў “Матэрыялах да біяграфіі Максіма Адамавіча Багдановіча”

2. Падрыхтаваныя тры нарысы – “Феадосія”, “Стары Крым”, “Паездка ў Кактэбель”, упершыню надрукаваныя ў часопісе “Рускі экскурсант” 1-3. Нарысы зьмястоўныя, але ня надта папулярныя. Можа таму, што напісаныя на рускай мове і

адлюстроўваюць дастаткова далёкую ад Беларусі рэальнасьць – поўдзень.

3. Уласнаручна занатаваныя інтымныя падрабязанасьці курортнага раману паэта, так званы "Інтымны дзёньнік паэта", на рускай мове. Тэкст выклікае расчараваньне ў таго, хто прачытаў, і вялікую цікавасьць таго, хто ведае пра існаваньне тэксту, але не чытаў. Варта адзначыць, што нарысы "Феадосія", "Стары Крым", "Паездка ў Кактэбель" адлюстроўваюць той жа самы час і прыкладна тыя ж самыя падзеі, што і дзёньнік. У нарысах згадваецца і адчуваецца прысутнасьць жанчыны – той самай. Толькі чытаць трэба ўважліва. Уражвае, што ўсе архітэктурныя і прыродныя помнікі, убачаныя Багдановічам, захаваліся.

4. Верш "Забудется многое, Клава" на рускай мове. У апошні час набывае ўсё большую папулярнасьць у сувязі з тым, што аб'ект у інтымным дзёньніку і вершы адзін – Клава.

5. Партрэт Максіма Багдановіча, зроблены невядомым мастаком.

Лета 1915 году – фактычна адзіны перыяд дарослага жыцьця паэта, які расьпісаны літаральна па днях (ёсьць аналогія -- дзіцячы адпачынак у Вязьзі, адкуль маці амаль што кожны дзень пісала лісты бацьку, фіксуючы ўсе дробязі, дэталі і падрабязнасьці побыту і асаблівасьць стасункаў у сям'і і па-за ёю).

Падзеі лета 1915 году Максім Багдановіч занатоўваў уласнаручна. Ён быў дарослы 23-гадовы студэнт-юрыст. У матэрыялах да біяграфіі Максіма Адамавіча Багдановіча, бацька паэта Адам Багдановіч пісаў, што Максім "у 1915 годзе езьдзіў самастойна ў Крым і вельмі ўдала абраў месца для пасяленьня ў Старым Крыме: гэта адна з лепшых кліматычных станцыяў. І ў лістах, і ў аповедах ён вельмі хваліў кліматычныя ўмовы гэтага месца і таннае жыцьцё. Нават напісаў артыкул па гэтым пытаньні ў "Рускі экскурсант" П.А.Крыцкага... Паездка дала добры вынік: ён прыехаў бадзёрым і вясёлым".

Звычайна, калі гавораць пра Крым і Багдановіча, то адразу згадваюць пра апошнія дні і магілу ў Ялце, а Феадосію і лета, пасьля якога ён быў "бадзёрым і вясёлым", забываюць. Радасьць жыцьця выцясьняецца самотнай сьмерцю ў Ялце... Ці гэта павярхоўнасьць, ці, наадварот, – штосьці глыбокае? Чаму не ўваходзяць Феадосія, Стары Крым і Кактэбель у сферу нашай культуры? Ці толькі таму, што ня ўведзеныя ў культурны зварот? Калісьці і Кактэбель быў месцам, вядомым толькі тым, што там зьбіралі сердалікі, а пасьля ў рускай культуры стаў культавым месцам, бо там дом Валошына, там жыла маладая Цьвятаева і г.д.

Феадосія

Па Феадосіі Максім Багдановіч гуляў, падрабязна разглядаў і занатоўваў свае ўражаньні ад помнікаў і музейных экспанатаў, людзей, калі яшчэ ня ведаў, што наперадзе ў мястэчку Стары Крым яго чакае летняе каханьне. А ужо нарысы "Стары Крым" і "Кактэбель" напісаныя пасьля таго, як...

Калі параўноўваць нарысы "З летніх уражаньняў" і так званы "Інтымны дзёньнік", то атрымліваецца, што мы маем два тэксты, у якіх паралельна апісваюцца (альбо, наадварот, прапускаюцца і недагаворваюцца) адны і тыя ж рэчы і зьявы.

Так атрымалася, што ў сваім жыцьці Максім Багдановіч напісаў шмат – рэпартажы з залы суда, нарысы, публіцыстыка, рэцэнзіі, сацыяльныя эцюды, апавяданьні – цэлы том. Тыя ж падарожныя нарысы "З летніх уражаньняў " – вельмі цікавыя, але ці шмат хто з тых, хто любіць і ведае паэзію Багдановіча, чытаў яго нарысы пра Крым? Ня шмат. Дзіўна, тым больш, што цяпер падарожныя нататкі вельмі модныя. Можа, непапулярнасьць нарысаў зьвязана з тым, што напісаныя яны для сьпецыялізаванага выданьня "Рускі экскурсант" з прагматычнай мэтай – зацікавіць патэнцыйных турыстаў пачатку мінулага стагодзьдзя і распавесьці ім, што і дзе трэба глядзець?

Але калі напачатку нататкі мелі прыкладны характар, то для нас цяпер істотна і цікава тое, што сам Багдановіч бачыў у Феадосіі.

Можна прыехаць у Феадосію і заўважыць розныя рэчы – для кожнага Феадосія будзе свая. Можна сказаць, напрыклад: “сімпатычны маленькі гарадок, ракавінкі на пляжы” ці “тыповы савецкі горад з пяціпавярховікамі”. Можна ўбачыць пяціпавярховікі, а можна глядзець на дамкі з чырвонай патрэсканай дахоўкай і паўднёвымі ўнутранымі дворыкамі, у якіх працякала бурлівае жыцьцё. Ёсьць яшчэ варыянт -- паставіць сабе за мэту пагледзець тое, што прыцягнула ўвагу Максіма Багдановіча, тое, што ён апісаў у сваіх падарожных нарысах. І сёньня мы маем магчымасьць абысьці ўсе мясьціны, якія выклікалі захапленьне ў Багдановіча ў 1915 годзе. У Феадосіі захавалася амаль усё: старыя вуліцы, якія вядуць да мора, дамкі, белыя з гарбатай дахоўкай, музейная экспазіцыя, Генуэзская крэпасьць, Армянскія цэрквы XIV стагодзьдзя.

Можна спакойна дакрануцца да мармуровых ільвоў з адшліфаванымі сьпінамі, пра якіх Багдановіч напісаў так: “У самага ўваходу ў музей ляжаць два мармуровыя львы, грэчаскай работы і вельмі старажытнай эпохі”. Львы, якія ляжалі ля ўваходу ў музей, цяпер ляжаць ва ўнутраным дворыку музею. Толькі раней музей стаяў на Мітрыдатавай гары, як Парфенон – гэта ідэя папулярнага мастака Айвазоўскага – фундатара музею. Будынак музею быў зруйнаваны падчас другой сусьветнай вайны, а экспанаты захаваліся, як і мармуровыя львы, якія перажылі шмат эпохаў і цывілізацыяў, перажылі Багдановіча і нас перажывуць. Гэта факт. Крым заўсёды быў закрануты цывілізацыямі і заселены людзьмі. І ў Багдановіча была падобная думка, ён разважаў, як зьмяняліся народы і культуры. “І калі патрэбны “рэчавыя доказы” гэтай гістарычнай чарады, то зьвернемся па іх у музей”. А словазлучэньне “рэчавыя доказы” яшчэ раз нагадвае нам, што Максім Багдановіч быў юрыстам па адукацыі.

Побач з ільвамі бачым грэчаскае надмагільле, калоны самыя розныя -- з арабскай вязьзю, грэчаскімі і армянскімі надпісамі, пліты з гербамі Генуэзскай рэспублікі. Музейная калекцыя перанесеная з Мітрыдатавай гары ў невялікі будынак на галоўнай вуліцы Феадосіі, якая вядзе да мора. Экспанаты захаваліся добра, хаця, відаць, у той час, калі музей наведаў Багдановіч, экспазіцыя была большая.

У феадасійскім музеі Максіма Багдановча ўразіла дробная пластыка, ён занатаваў: “Дастаткова ў музеі і стражытнагрэчаскіх статуэтак, праўда, дробных, але цікавых, напрыклад, хаця б па выразнасьці твараў”. Яны і дагэтуль тут -- маленькія тэракотавыя статуэткі – жанчыны, дзеці, мужчыны. Мармур і бронза ў грэкаў выяўлялі звычайна гераічныя постаці, а тэракотавыя былі бытавога характару, пры пахаваньнях іх часта клалі ў магілы. Сярод статуэтак асабліва ўражвае Актор без галавы -- ён зьняў маску і трымае ў руцэ. Галава адкалолася і страчаная незваротна ў невядомыя часы, аднак маска ў руцэ ў безгаловай постаці выглядае вельмі выразна.

Ёсьць у музеі рэчы, датычныя культураў іранамоўных качэўнікаў, сярод іх статуэткі сармацкіх багоў – з адсутнымі тварамі. Качэўнікі пакінулі на поўдні і вялікіх Каменных баб, адна з іх сустракае нас пры ўваходзе ў музей. Ёсьць у экспазіцыі і дзьверы з чорнага дрэва з Армянскай царквы, якія ўразілі Багдановіча.

Тым, хто не выносіць музейнага паветра, можна наведаць Генуэзскую крэпасьць у Феадосіі, у якой з часоў Багдановіча мала што зьмянілася. Хіба што шырокія муры старцілі яшчэ некалькі камянёў, але асноўны выгляд такі самі. Крэпасьць зарасла дзікай гераньню. Мы агледзелі чатыры армянскія царквы, якія Багдановіч таксама бачыў. Армянскія цэрквы складзеныя з мясцовага каменю жаўтавата-брунатнага колеру, які надае ім абаяльнасьць. Вельмі сьціплыя, але ўражваюць старажытнасьцю, годнасьцю і натуральнасьцю ў краявідзе на фоне мора і гор. Прычым адна з іх, крыжова-купальная, цяпер

дзейнічае як руская праваслаўная, але ля ўваходу ляжаць старажытныя армянскія пліты -- Хачкары, а замест Царскіх варотаў -- армянскі алтар з разьбой па камені. Астатнія цэрквы – маленькія прамавугольныя базілікі без купалоў. Яны стаяць замураваныя, уверсе жывуць стрыжы, якія залятаюць і вылятаюць – туды-сюды. Адна з цэркваў -- Іаана Багаслова, другая -- сьвятога Стэфана. Каля аднаго з храмаў унутраны дворык з базамі калонаў.

Генуэзскія крэпасьці (Феадосія, Судак) не папулярызаваліся ў Савецкім Саюзе. Я падазраю (не ведаю гэтага дакладна), што ў Савецкім Саюзе існавала субардынацыя помнікаў. Узяць хаця б Мірскі замак – таксама першакласны помнік, але таксама не папулярызаваўся. Ці храмы Вільні. Галоўнымі былі рускія помнікі, як і гісторыя СССР была гісторыяй рускага народу, усе астатнія згадваліся ў некалькіх абзацах. Так і тут -- навошта ўслаўляць Генуэзскую крэпасьць, калі можа славіць, напрыклад, Пскоўскую.

Ад армянскіх цэркваў мы пайшлі да мора, бачылі затанулыя караблі – іржавы металалом, які развальваецца ў марской вадзе. Прайшлі Рыбхоз з адметнай назвай “Волна революции”. Выйшлі да лодачных гаражоў, дзе іржавыя рэйкі сыходзяць у ваду, пакрытыя водарасьцямі. Там на металёвым зэдліку сядзеў распрануты да поясу чалавек і глядзеў удалячынь. І такое ўражаньне было, што сядзіць ён тут вельмі доўга. Я спытала: “Можа ў вас ёсьць запальніца ці запалкі – прыпаліць?” Ён моўчкі ўстаў, пайшоў, нічога не адказаўшы, вярнуўся і вельмі ветліва даў запаліць, пры гэтым не сказаўшы ні слова. Зноў прысеў і стаў глядзець удалячынь.

Добра. Больш я ня буду параўноўваць тое, што бачыў Багдановіч і тое, што бачылі мы. Гэта трэба адчуць, як адчуваеш марское паветра і паўднёвую цеплыню. Гэта трэба пабачыць, як бачыш вялікага бліскучага на сонцы смарагдавага жука, які залятае ў закінутую кельлю старажытнага армянскага манастыра ў гарах.

У каго ёсьць жаданьне апынуцца ў атмасферы курортнага раману Максіма Багдановіча, можа наведаць Феадосію, Стары Крым і Кактэбель.

Летняе каханьне

Мы часам лёгка разьдзяляем блуд (бруд) і каханьне і робім памылку. Разважаем на ўзроўні штодзённай сьвядомасьці. Вядома, лягчэй уявіць чысты раман з кузінай ці з сястрой гімназічнага сябра, чым паэта на пляжы з Клавай. Гэта першапачатковы погляд. Чысты, платанічны раман з кузінай -- ідэалізацыя. Рэальнасьць -- курортны раман з Клавай. Але мы ня мусім засмучацца, тым больш, што курортны раман Максіма Багдановіча на тле некаторых узораў сучаснай беларускай эксгібіцыяністцкай прозы выглядае высокай паэзіяй.

Ва ўсе часы летніх раманаў было безьліч, але кожны чалавек перажываў іх па-свойму. І асаблівасьць раману (пры ўсёй яго зьнешняй банальнасьці) залежыць ад таго, хто зьяўляецца аб'ектам і суб'ектам. У дадзеным выпадку суб'ектам зьяўляецца Максім Багдановіч. Клава не такая значная, хаця яна таксама магла быць цікавай жанчынай, але, на жаль, мы амаль нічога пра яе ня ведаем – што было да сустрэчы з Багдановічам і што было пасьля. Наўрад ці даведаемся. Вядома, што Стары Крым, дзе адпачывалі Максім Багдановіч, Клава і яе сястра, быў месцам, якое наведвалі людзі, што мелі праблемы са здароўем, сухоты. Гэта было лета 1915 году, зусім хутка пачалася эпоха зламаных лёсаў, заўчасных сьмерцяў, разарваных кантактаў, эміграцыяў і забытых магілаў. Наўрад ці мы даведаемся пра Клаву і прыйдзем ускласьці кветкі на яе магілу.

І нельга сказаць, што Максіма Багдановіча мы ведаем добра, як нельга сказаць, што магіла паэта ў Ялце – менавіта яго магіла.

Але усё ж такі нешта мы пра Максіма Багдановіча ведаем. Канечне, калі б архіў паэта ня зьнік падчас другой сусьветнай вайны – ведалі б болей, прачыталі б перапіску, у тым ліку з Клавай (вядома са словаў бацькі, што такая перапіска існавала). Але мы ведаем яго паэзію, прозу, ведаем пра трагічны лёс, пра

заўчасную сьмерць. І ў гэтым кантэксьце, у кантэксьце яго асобы, яго лёсу, курортны раман перарастае межы банальных раманаў. Звычайна чалавек зьяжджае з курорту і ўсё забывае, але для Багдановіча было ня ўсё так проста... Ён усё занатаваў, пасьля расказваў пра гэтую гісторыю прыяцелям, якія ў сваю чаргу пакінулі ўспаміны і засьведчылі, што летняе каханьне моцна паўплывала на Багдановіча.

Эксьперты

Чалавеку хацелася гэта запомніць, ён гэта запісаў. Чаму ён хацеў гэта запісаць, чаму ён хацеў гэта помніць? Пытаньне неаднаразова абмяркоўвалася ў Літаратурным музеі Максіма Багдановіча. І кожны раз узьнікалі дзьве асноўныя версіі:

1. Ён занатоўваў усё, каб пасьля выкарыстаць у літаратурным творы;
2. Ён пісаў гэта выключна для сябе, занатоўваў, каб захаваць усё да дробязі, нічога не забыць.

Але ўдзельнічалі ў абмеркаваньні музейныя супрацоўнікі, у асноўным жанчыны. А калі пагаварыць на гэтую тэму з людзьмі, бліжэйшымі да Багдановіча па полавай прыналежнасьці і па ўзросьце, і па адукацыі – з 23-гадовымі юрыстамі? Я так і зрабіла. Пагаварыла з двума адначасова. Самае дзіўнае, што вынік такі самы. Адзін сказаў, што дзёньнік ствараўся для таго, каб у персьпектыве стаць літаратурным творам. Другі сказаў, што Багдановіч рабіў запісы дзеля “кадыфікацыі” – сістэматызацыі, каб пасьля самому лепш разабрацца ў тым, што з ім адбылося. Мне бліжэй версія “для сябе”, дзёньнік як інструмент самааналізу, як форма пратэсту супраць мастацкай творчасьці, супраць вымыслу і домыслаў. І ў гэтым сэнсе дзёньнік Максіма Багдановіча – добры прыклад, менавіта ён разбурыў пасьмяротны міф пра цнатлівага юнака. Яшчэ дзёньнік можа стаць адмысловым сродкам помсты для зьвядзеньня рахункаў з сучасьнікамі, але ня тычыцца тэксту Максіма Багдановіча.

Канечне, калі ўявіць, што дзёньнік будзе надрукаваны, то ён атрымае шмат каментароў розных экспертаў -- літаратуразнаўцаў, псіхолагаў, культуролагаў і г.д.

Дзёньнік будзе надрукаваны -- не даводзіцца сумнявацца, калі толькі ня здарыцца нешта накшталт пажару. Тэкст, напісаны летам 1915 году, будзе надрукаваны, і тых, хто прагнуў пачытаць яго, спасьцігне расчараваньне. Таямніца зьнікне.

Але ён будзе надрукаваны, бо дзёньнік пісьменьніка – асобны літаратурны жанр. Нават у тых выпадках, калі чалавек у сваіх нататках ня хоча быць літаратарам, дзёньнік пісьменьніка ўсё адно мае звышасабістую каштоўнасьць. І сам пісьменьнік ня можа ня думаць пра тое, што калі-небудзь яго дзёньнік трапіць да тых, хто захоча яго надрукаваць.

У свой час дзёньнік расчытваўся пры дапамозе крыміналістычнай экспертызы. Менавіта крыміналісты рабілі фотакопіі інтымных запісаў і іх расчытку. Але да гэтага часу дзёньнік расчытаны ня цалкам. Не расчыталіся, напрыклад, словы, якія знаходзіліся на згібах. Запісы рабіліся на аркушы, якія пасьля перагібаўся некалькі разоў, каб займаць менш месца, каб лягчэй было схаваць. Не расчыталіся некаторыя скарачэньні (іх там шмат) і словы (запісы вяліся дробным “бісерным” почыркам). Зразумела, што цалкам дзёньнік расчытаны ня будзе, як і тое, што перад тым, як быць надрукаваным, ён патрабуе дадатковай працы. У першую чаргу -- расчыткі, варта, каб з ім папрацавалі эксьперты ў тым ліку з шэрагу музейшчыкаў, якія лепей ведаюць почырк Максіма Багдановіча і, у адрозьненьне ад эксьпертаў-крыміналістаў маюць час, зацікаўленасьць і магчымасьць задумацца над сэнсам і зьместам таго ці іншага скарачэньня.

Музейныя таямніцы

Агульнавядома, што “Інтымны дзёньнік паэта” захоўваецца ў фондах Літаратурнага музею Максіма Багдановіча ў Менску.

Там, дарэчы, шмат што захоўваецца, у тым ліку і ніжняя жаночая бялізна XIX стагодзьдзя і пасьцельная таксама. А яшчэ шмат лістоў і ўспамінаў, якія чакаюць свайго дасьледчыка.

Апошнім часам шмат папрокаў паступае ў адрас супрацоўнікаў Літаратурнага музею Максіма Багдановіча – “не выдаюць для друку дзёньнік”.

Я цалкам разумею, што рашыцца аддаць дзёньнік для друку цяжка. Па сутнасьці, дзёньнік – гэта чужая таямніца, якая трапіла ў рукі менавіта табе, толькі таму што ты працуеш у музеі.

Музейны супрацоўнік увесь час знаходзіцца сярод чужых рэчаў, таямніцаў і ўспамінаў. Усё гэта – чужое, усё належыць памерлым. Музейны супрацоўнік ня толькі захоўвае ўсё гэта, ён сам у пэўным сэнсе закладнік. Нельга сказаць, што ён валодае чужымі рэчамі, таямніцамі, успамінамі, хутчэй, яны валодаюць ім. У гэтым сэнсе сярод музейных супрацоўнікаў існуе шмат забабонаў, легендаў, міфаў ды іншых “перажыткаў старажытнага сьветаўспрыманьня” ў сьвядомасьці. Напрыклад: старыя гадзіньнікі (якія не ідуць) спыняюць час; ня варта доўга ўглядацца ў твары на фотаздымках – там памерлыя, яны цягнуць энэргію з жывых (а старыя здымкі вельмі якасныя, і асабліва выразныя на іх вочы). Тое самае тычыцца антыкварных рэчаў, якія захоўваюць цяпло рук і пачуцьцяў людзей, якіх даўно няма.

Але, што ні рабі, у музеі нікуды не схаваесься ад вачэй са старых фотаздымкаў і рэчаў, якія належалі людзям, якія сталі ценямі. Рэчы, якімі яны валодалі, разышліся па сьвеце, частка трапіла ў музей. І на службу да гэтых рэчаў запісаліся ужо іншыя, але такія ня вечныя цені – музейшчыкі.

Музеі да часу захоўваюць чужыя таямніцы. Чужыя таямніцы знаходзяцца ў вялікай колькасьці ў лістах, цыдулках, дзёньніках, успамінах. А яшчэ ёсьць сваякі з “кола знаёмых”, якія шмат ведаюць.

Сябра

9 студзеня 2004г. ў Менску ў Літаратурным музеі Максіма Багдановіча, на навукова-практычнай канферэнцыі “Я не самотны, я кнігу маю...” я гутарыла з Нінай Сяргееўнай Дзябольскай – пляменьніцай Дзіядора Дзябольскага, гімназічнага сябра Максіма Багдановіча.

Дзіядор Дзьмітрыевіч Дзябольскі быў блізкім сябрам, адным з нешматлікіх людзей, у каго Максім Багдановіч знаходзіў разуменьне і ў тым ліку таго, што тычылася яго захапленьня беларускай паэзіяй. У сваю чаргу, Дзіядор Дзябольскі захапляўся індыйскай філасофіяй і астраноміяй. Яны падоўгу гаварылі пра каметы, метэарыты і зорнае неба. Дзіядор Дзябольскі быў арыштаваны ў 1948 годзе па абвінавачаньню ў тым, што ён зьяўляецца членам Ордэну Тампліераў пад імем Арсеній. Вядома, што Дзіядор Дзябольскі вёў дзёньнік, які быў зьнішчаны карнымі органамі. Ніна Дзябольская распавяла, што “Дзіядор Дзябольскі быў жанаты. Ён ажаніўся вельмі рана -- у 1916 годзе, калі загінуў ягоны старэйшы брат Іван (знаходзячыся ў нямецкім палоне, скончыў жыцьцё самагубствам -- перарэзаў горла лязом). Дзіядор таксама быў на вайне, амаль два гады санітарам. Калі старэйшы брат загінуў, ён ажаніўся з дзяўчынай, якая была закаханая не ў яго, а ў Івана. Яна выйшла замуж за Дзіядора толькі таму, што ён быў Дзябольскі. Яна яго асабліва і не кахала, хаця заставалася верная яму ўсё жыцьцё. Яны мелі аднаго сына Івана, які нарадзіўся ў 1917 годзе”.

Пасьля вызваленьня ў 1957 годзе Дзіядор Дзябольскі напісаў вельмі пяшчотныя ўспаміны пра свайго гімназічнага сябра Максіма Багдановіча і іх агульнае атачэньне. У гэтых успамінах асабліва кранаюць жаночыя вобразы. Сярод іх маленькая пляменьніца Дзіядора – Вераніка і Марыя Іванаўна – жонка старэйшага брата Уладзіміра Дзябольскага.

Вераніка

У трэцяй зале Літаратурнага музею Максіма Багдановіча ў Менску, якая мае назву ”Росквіт таленту “Вянок”, уважлівы

наведнік абавязкова зьверне ўвагу на фотаздымак маленькай дзяўчынкі ў белай сукенцы, якая стаіць на зэдліку і радасна ўсьміхаецца. Пад фотаздымкам надпіс: “Вераніка Залатарова”.

Далей цікаўны наведнік можа даведацца, што Вераніка – пляменьніца Дзіядора Дзябольскага, які быў блізкім сябрам, адным з нешматлікіх людзей у Яраслаўлі, у каго Максім Багдановіч знаходзіў разуменьне беларускай паэзіі. Сам Дзіядор Дзябольскі захапляўся філасофіяй і астраноміяй. Сябры размаўлялі пра каметы, метэарыты і зорнае неба...

Як вядома, Максім Багдановіч памёр ў 1917 годзе. У 1948 годзе Дзіядор Дзябольскі быў рэпрэсаваны, а пасьля вызваленьня напісаў вельмі цікавыя ўспаміны пра свайго гімназічнага сябра – Максіма Багдановіча. У гэтых успамінах асабліва кранаюць жаночыя вобразы. Сярод іх маленькая пляменьніца Дзіядора – Вераніка, якой было ўсяго два гады, калі паэт любіў гуляцца з ёй і рабіць падарункі. Паводле ўспамінаў, менавіта імя гэтай маленькай дзяўчынкі дало назву славутай паэме Максіма Багдановіча “Вераніка”. Як жа склаўся далейшы лёс маленькай музы?

Аповед Ніны Дзябольскай цытую даслоўна (з дыктафоннага запісу):

“Вераніка -- дачка Аляксандры Дзьмітрыеўны Дзябольскай і Залатарова Давіда Аляксеевіча (ён загінуў перад вайной у лагерах). Іх сумеснае жыцьцё было вельмі кароткім. Ён працаваў дырэктарам музею і быў камандзіраваны ў Італію, пасьля гэтай італьянскай камандзіроўкі яго і забралі. Лёс Веранікі быў таксама вельмі сумны. Яна была доктарам і загінула падчас блакады Ленінграду. У яе быў сын, народжаны ад жанатага мужчыны. Сын яе падчас блакады быў дзіцёнкам, які ведаў толькі сваё імя... Нават не імя, а хатнюю мянушку – Люсік, па-мойму. Вераніка памерла, і ён застаўся адзін у кватэры. Падчас

блакады па кватэрах хадзілі людзі, шукалі тых, каму патрэбная дапамога. Яны знайшлі дзіця і мёртвую маці. Яго даставілі ў дзіцячы дом. Пасьля яго адшукаў брат Веранікі (па хатняй мянушцы, якую дзіцёнак паўтараў). А забраў да сябе бацька, і ён жыў у яго сям'і ў Мурманску. Мы з ім перапісваліся, бацькі заахвочвалі нас да перапіскі, гэта я цудоўна памятаю. Мне было дзесяць гадоў. Я памятаю канверты, на якіх мы дзіцячым почыркам пісалі: "Мурманск..." Ён жыў у свайго бацькі і яго жонкі, ён там выхоўваўся, а паступаць паехаў у Ленінград і паступіў... Было гарачае лета, ён пайшоў купацца і патануў. Ён нешчаслівы быў. І ў Веранікі, і ў яго – і ва ўсіх іх вельмі сумны лёс. Вераніка нарадзілася ў 1910 годзе, значыць, ёй было крыху за трыццаць, калі яна памерла. Дзе пахавалі цела – невядома".

Мілая жанчына Марыя Іванаўна

Я запыталася пра лёс яшчэ адной жанчыны, Марыі Іванаўны, якую ўзгадвае Дзіядор Дзябольскі ў сваіх успамінах пра Максіма Багдановіча. А згадка, дарэчы, вельмі цікавая. З гэтай жанчынай Максім Багдановіч сябраваў падчас працы над нізкай вершаў "Каханьне і сьмерць", прысьвечанай жанчынам, якія паміраюць, нарадзіўшы. Пры гэтым сама Марыя Іванаўна была цяжарная і яе размовы з паэтам тычыліся якраз гэтага. Ён распытваў, а яна падрабязна распавядала пра свой стан.

Ніна Сяргееўна Дзябольская сказала: "Так, так... Марыя Іванаўна – жонка старэйшага брата Уладзіміра. Яе лёс вельмі цікавы. Само яе нараджэньне было сямейнай таямніцай... І на сёньняшні дзень таямніцу гэтую ведаю толькі я. Афіцыйна яна была дачкой двараніна Сапожнікава. А насамрэч -- зусім іншага чалавека. Калі яе маці ўжо чакала дзіця, Сапожнікаў з ёй афіцыйна ажаніўся. Цікава, ці ведала сама Марыя Іванаўна таямніцу свайго паходжаньня? Яна была вельмі мілай жанчынай, сяброўкай Аляксандры Дзьмітрыеўны (маці Веранікі), г.зн., сяброўкай сястры свайго будучага мужа. Марыя Іванаўна выйшла замуж дастаткова рана. Яна ўваходзіла ў кола

Дзябольскіх і выйшла замуж за аднаго з іх, што, урэшце рэшт, натуральна. Яе муж Уладзімір Дзьмітрыевіч быў юрыстам, Марыя Іванаўна працавала ў музеі. У яе было пяцёра дзяцей. Але першае дзіця загінула, гэта быў сын, які нарадзіўся мёртвым. Ён быў занадта буйны. Я Марыю Іванаўну не застала, яна памерла ў 1940 годзе”.

Фотаздымкі Веранікі, Марыі Іванаўны, братоў Івана і Дзіядора Дзябольскіх і іх асабістыя рэчы можна ўбачыць у залах 3-4 Літаратурнага музею Максіма Багдановіча ў Менску. Але не заўсёды падчас экскурсіяў на іх зьвяртаюць увагу наведнікаў. І гэта невыпадкова. У адным з метадычных дапаможнікаў для музейшчыкаў экскурсію параўноўваюць з айсбергам, дакладней, саму экскурсію – з той бліскучай часткай, якая знаходзіцца над вадой, а ўсё, што пад вадой, – гэта асноўная інфармацыя, якую трэба ведаць, але пажадана не выкарыстоўваць перад публікай без асаблівай патрэбы, пакуль не пачнуцца канкрэтныя пытаньні. Тады дазваляецца зазірнуць у глыбіню.

Нязьдзейсьненыя задумы і сьмерць

І вось апошняя зала музею – “Нязьдзейсьненыя задумы і сьмерць”. Любімы паэт беларусаў Максім Багдановіч памёр ад сухотаў удалечыні ад Радзімы – у Ялце. З абставінамі сьмерці і месцам пахаваньня паэта зьвязаныя пэўныя таямніцы, як і з усім нядоўгім яго жыцьцём.

Так, існуе шэраг малавядомых фактаў, якія тычацца магілы ў Ялце. Менавіта пра гэтыя факты і хочацца нагадаць.

Пахаваны паэт быў паводле праваслаўнага абраду з удзелам сьвятара і псаломшчыка -- пра гэта сьведчыць знойдзеная ў 1990 годзе супрацоўніцай ялцінскага гісторыка-літаратурнага музею З.Г.Лівіцкай метрычная кніга сабору Аляксандра Неўскага з запісам пра сьмерць Максіма Багдановіча.

У "Матэрыялах да біяграфіі Максіма" (1923 г.) бацька паэта, Адам Багдановіч, пісаў так: "Памёр ён 25(12) мая 1917 году, але я паведамленьне пра гэта атрымаў на 4-ы дзень пасьля яго сьмерці. Ён ня даў гаспадыні майго адрасу, не жадаючы мяне

трывожыць. Пасьля яго сьмерці яна знайшла мой яраслаўскі адрас і тэлеграфавала па гэтым адрасе, а пакуль прыйшла тэлеграма з Яраслаўля (бацька паэта знаходзіўся ў службовай камандзіроўцы ў Сімферопалі), быў ужо чацьвёрты дзень. Я адразу на аўтамабілі накіраваўся ў Ялту. Але ён быў пахаваны.

Пахавалі яго на Ялцінскіх могілках, што недалёка ад Мікалаеўскай вуліцы ў накірунку гор, на самым ускрайку могілак ля дарогі з супрацьлеглага мору боку, г.зн. з боку гор. У галавах пастаўлены белы крыж з надпісам на бляшанай таблічцы яго імя (студэнт Максім Адамавіч Багдановіч) і калі ён памёр. У дзьвюх сажанях па прамой лініі ад галавы пахаваны студэнт Карысан. Паведамляю, як некаторую прыкмету".

Але ў той жа час бацька паэта адзначаў: "Месца абрана надзвычай няўдала: ліўні і патокі з крутога схілу лёгка маглі размыць магілу. Я наняў вартаўніка, каб магілу ўмацаваць і ўпарадкаваць, пакінуў грошы гаспадыні, каб пасадзіць кіпарысы і куст ружаў, прасіў сачыць за гэтым двух знаёмых, у тым ліку і дачку майго саслужыўцы, асабістую знаёмую Максіма, але ці зроблена гэта -- ня ведаю. Праз некалькі дзён я паехаў з Крыму. Двойчы я пісаў з Яраслаўля знаёмым, але не атрымаў адказу: вядома, як дзейнічала ў гэты час пошта, ды і людзям было не да чужых магілаў".

Пэўны час магілай Максіма Багдановіча ніхто асабліва не цікавіўся. А ў 1924 годзе Інбелкульт накіраваў у Ялту трох маладых паэтаў: Уладзіміра Дубоўку, Анатоля Ажгірэя і Андрэя Александровіча, якія мусілі адшукаць магілу Багдановіча, каб да 10-ых угодкаў сьмерці ўстанавіць на ёй помнік. Працэс пошукаў апісаны У.Дубоўкам у артыкуле "На Багдановічавай магіле" (часопіс "Узвышша", № 2, 1927).

Паводле ўспамінаў Уладзіміра Дубоўкі, на гарадзкія ялцінскія могілкі яны трапілі 18 жніўня 1924 году: "Зацікавілі вартаўніковых сыноў, якія ўзяліся дапамагаць шуканьню. Прыйшлі на другі дзень, 19 жніўня. Хлапчукі прынесьлі нам таблічку з жалобным надпісам, але крыжа няма... Аказалася,

хлапчукі адрывалі таблічкі ад крыжоў і коўзаліся на іх з каменнай гары, па адхоне. Ці варта вінаваціць іх? Гэта было адзінай забавай іх. Не пакрыўдзіўся б на іх і нябожчык, які меў такое замілаваньне да маладога жыцця.

Знаходзім магілу, пра якую казаў Я.Дыла (верагодна, магіла студэнта Карысана -- П.Б.). Але навокал яе таксама магілы з паламанымі крыжамі. Урэшце, падабраўшы з зямлі планку, праверыўшы самыя дробныя дэталі, спыніліся ля шуканага. У правільнасьці не магло быць ніякага сумліву.

У тым жа часе далі тэлеграму ў Менск, каб прыслалі грошы на пастаноўку помніку. Гэты помнік стаўляў ужо Цішка Гартны паводле свайго праекту, бо мы павінны былі ехаць дахаты. Перад ад'ездам сфатаграфавалі магілу, каб пасьля не прыйшлося шукаць нанова. Таблічка ад магілы з жалобным надпісам і негатывы фатаграфіі перададзеныя намі Інстытуту Беларускай культуры".

20-ыя гады мінулага стагодзьдзя былі эпохай атэізму, таму стары крыж на ялцінскай магіле быў зьнішчаны, а на ягоным месцы зьявіўся помнік з шэра-брунатнага вапняку з чырвонай зоркай, які і стаяў там да 2003 году. А ў 2003 годзе на магіле паэта быў устаноўлены новы помнік скульптараў -- бацькі і сына Льва і Сяргея Гумілеўскіх. Помнік, дарэчы, так сабе... і падабаецца далёка ня ўсім прыхільнікам творчасьці Максіма Багдановіча.

Ліпень 2003-травень 2004 году
Феадосія-Менск

Нешта аднаго аберагае, а іншага адразу губіць (фрагменты ўспамінаў)

Гэта фрагменты ўспамінаў, якія я запісала ад сваёй бабулі — Лідзіі Бязручкі (Саўцінай). Нарадзілася яна 25 сакавіка 1918 г. у Гомелі. Ейны бацька працаваў на чыгунцы кандуктарам. Цяпер

бабуля жыве ў Воршы на вуліцы Караткевіча і вельмі сумуе за родным Гомелем. Кожны дзень згадвае яго. Я запісала бабуліны ўспаміны пра даваенны Гомель. Потым была вайна, выхад з акружэньня, шлях пешкі з Заходняй Украіны, турма. Бабуля ня любіць згадваць пра гэта. Перад яе вачыма паўстае даваенны Гомель.

Мы жылі ў Залінейным раёне. І цяпер наш дом з чырвонай цэглы стаіць на вул.Ватуціна. Усе мае сёстры былі старэйшыя за мяне. Паміж усімі была вялікая розьніца ў гадох. Сястра Поля старэйшая за мяне на 18 год. Я была самая меншая, апошняя. А ўсе ўжо дарослыя, замуж павыходзілі.

Амаль штодзень хадзілі ў парк, мінаючы невялікія каталіцкія могілкі з вельмі старымі магіламі, прыгожымі помнікамі і скляпамі. Пасьля могілкі пачалі разбураць, мы бачылі — ляжалі на ходніках косткі. Пасьля косткі згрэблі, як сьмецьце, і прыбралі. Можа, нехта і забраў парэшткі сваіх пахаваных сваякоў... Калі было каму забіраць. І цяпер, калі я думаю пра Гомель, часам згадваю гэтыя маленькія могілкі, згадваю, як косткі ляцелі на дарогу. І кожны раз узьнікае непрыемнае адчуваньне. Так усё добрае пра Гомель узгадваецца з дзяцінства, толькі вось гэта пячэ...

Драўляны цырк

Гэтае месца вызвалялі для цырку. Зрабілі падмурак проста на магілах. Будынак быў драўляны, з вялікім купалам. На гастролі прыяжджалі цыркавыя трупы з іншых гарадоў — у Гомелі сваёй не было. І амаль штогод у цырку здаралася трагедыя. То нехта з артыстаў сарвецца з трапецыі, то яшчэ што... Цыркачоў хавалі на гомельскіх могілках на Савецкай (там, дзе цяпер будуецца новы касьцёл). Я нават асобныя магілы памятаю. Крыжоў тады ня ставілі — збольшага “тумбачкі”. Магілы былі направа ад

уваходу (з боку вуліцы Кірава), там былі яшчэ лётчыкі пахаваныя — стаялі прапелеры на магілах. Шмат магілаў лётчыкаў было. Там побач пахаваная і мая маці — памерла ў вайну, і сяброўка мая Поля. Немцы для сваіх адмысловыя могілкі зрабілі — у парку зьлева. Італійцаў, немцаў, усіх вайскоўцаў там хавалі.

А драўляны гомельскі цырк згарэў падчас вайны. Я ня памятаю, што цяпер на гэтым месцы.

Руйнаваньні

Да вайны Гомель прыгожы быў. Аднак савецкая ўлада ўсё нішчыла. Я дагэтуль дзіўлюся, як яны палац Паскевіча не зруйнавалі. І цэрквы такія прыгожыя былі, і каля парку вялікі касьцёл — усё зьнесьлі. Каму гэта перашкаджала? Як яшчэ парк захаваўся! Аднак і там шмат дрэваў рэдкіх загінула. І людзей шмат крыўдзілі. Не было такой інтэлігентнай сям'і, каб нехта ня быў сасланы.

Тату нашага, сталага чалавека, і таго затрымалі на тры дні. Ягоных вясковых сваякоў раскулачвалі, а адзін некуды ўцёк. Тату трымалі, думалі, што ён ведае, дзе сваяк. Час быў вельмі страшны, усе баяліся. Нават Стафан наш, муж маёй старэйшай сястры Паліны. Хто ён быў? Бухгалтар. А таксама баяўся, што прыйдуць і забяруць.

Цэрквы зачынілі, разбурылі, і мая мама хадзіла ў маленькую драўляную цэркаўку на вул. Палескай — у нас у Залінейным раёне. Перасьледавалі рэлігію, але людзі ўсё адно верылі ў Бога. Такія, як мы, камсамольцы, можа, і не, але старэйшыя людзі — верылі. Вялікдзень у нашай сям'і сьвяткавалі. Колькі жыла мая маці — пякла булкі, у яе адмысловыя формы былі. Яйкі абавязкова фарбавалі, тата на кірмаш хадзіў па цяляціну. Нават у тыя цяжкія часы на кірмашы цяляціна была.

Сірэны па Леніну

Маім бацькам вельмі не падабалася савецкая ўлада. Маці казала пра Леніна: “Гэта прыйшоў сатана”. Так яно і было. То таго, глядзіш, выслалі, то таго.
Я памятаю дзень, калі памёр Ленін. Мне было пяць гадоў. Я выйшла на ганак адна. Хто быў дома, ня памятаю. І раптам загулі сірэны. Каля нас былі паравозна-рамонтныя майстэрні — адтуль такія страшныя гудкі пайшлі. Я вельмі напалохалася, памятаю дагэтуль, як я зьлякалася.

Маркіз дэ Сад

У нас дома было шмат дарэвалюцыйных кніг, яны належалі маім сёстрам. Я любіла чытаць позна ўвечары, калі бацькі ўжо спалі. Узьлезу з нагамі на стол і чытаю. Страшна было, здавалася, што пад сталом нешта ёсьць. Чытаю Гогаля “Вій”, і страх бярэ. Гэты вялікі стол і цяпер ёсьць у Гомелі. Была ў нас кніга маркіза дэ Сада. Я ўзяла яе аднойчы ў школу, хацела сяброўкам паказаць. А настаўніца заўважыла, была непрыемная гісторыя...

Сястра

У дзяцінстве мяне сястра Воля апранала — яна сама шыла, перашывала. Яшчэ яна сьпявала ў хоры, які ў часе вайны трапіў пад акупацыю ў Харкаве. Пасьля Воля апынулася ў Амэрыцы і там працавала на радыё — сьпявала. Там зусім іншае жыцьцё было. Я аднойчы павіншавала яе з 9 траўня, а яна мяне спытала ў наступным лісьце: “Ліда, з чым гэта ты мяне павіншавала?” І ўсе даваенныя здымкі, якія ёсьць у нас, гэта Воля даслала з Амэрыкі ўжо ў 70-я. На адвароце адной карткі: “Лідачка, не

крыўдуй, што я вяртаю здымкі. Калі буду кепска сябе адчуваць, я іх усе спалю, а ў цябе ёсьць дзеткі, якія будуць памятаць маму і тату”.

Тыфус з-за сьнежкі

Мая сяброўка Паліна памерла ў юнацтве — зьела брудную сьнежку, калі мы коўзаліся на каньках. У парку быў каток вялікі, перад Палацам. Сяброўкі Паліна і Маруся зьелі сьнежкі й захварэлі на брушны тыфус. Паліна памерла, Маруся засталася жывая, перахварэла. А Паліна адзіная дачка ў бацькоў была. Яны жылі вельмі добра, багата. Ейны бацька працаваў на КВЖД. Ён з Далёкага Усходу прывозіў такія рэчы, якіх у нас ніхто ня бачыў. Тады ж у продажы не было нічога. А Паліна заўсёды была прыгожа апранутая па тых часах. Давала і сяброўкам насіць свае рэчы. Добрая была. Гадзіньнік у яе быў вельмі прыгожы, яна дала яго часова хлопцу. Потым Паліна памерла, а гадзіньнік у яго так і застаўся. Цяпер, можа быць, і ўратавалі б яе, а тады лекаў такіх не было. Не было антыбіётыкаў. Не лячылі людзей амаль.

Самалёт

Мы ўсе, дзяўчаты, паступалі ў медыцынскі тэхнікум, вучыцца на фельчараў. Пасьля сканчэньня я працавала ў порце. Былі ў Гомелі параходы, што хадзілі ў Кіеў. Вялікія, вы такіх і ня бачылі — двухпавярховыя. А пасьля мяне перавялі на дэбаркадэр каля парку. З гэтага дэбаркадэру я аднойчы глядзела на маленькі двухмясцовы самалёт. Ён лётаў, насіўся, круціўся. Над самай маёй галавой. Я падумала: “Зараз зваліцца!” Ён раз — і на ваду зваліўся.

“Знак пашаны”

З Пятром мы пазнаёміліся ў кіно імя Калініна. Там ён мяне заўважыў. Іхная вайсковая частка стаяла ў Лешчанцы. Пятро ўжо тады меў ордэн “Знак пашаны”, атрыманы ў 1936 г. на вучэньнях войскаў Заходняга фронту. Ордэн яму ўручаў маршал Конеў.

Тады ордэн меў вялікае значэньне, усе зьвярталі ўвагу. Дый сам Пятро быў відны. Пасьля мы сустракаліся на танцах, у клубе імя Леніна. Потым ён пачаў заходзіць да нас дамоў. Мама мая вельмі незадаволеная была, не прыйшоўся ён ёй да душы. А пасьля я за яго замуж выйшла.

Дачка Нона

Маленькая была. Памерла ад дызентэрыі ў часе эпідэміі. Была б большая крыху, мо і ўратавалі б. Я, яшчэ калі ня замужам была, бачыла сон: з нашага дому выносяць зусім маленькую дзяўчынку ў труне: хаваюць...

Баявы афіцэр

Яму ўвесь час хацелася ваяваць. Толькі трапіць на фронт, як з ім абавязкова нешта здарыцца. На Фінскай вайне перабіла ногі: стаяў у танку, высунуўшыся з люку. Увесь экіпаж загінуў, а яго выкінула. У Фінскую вайну шмат параненых было. У Ленінградзе ўсім месца не ставала, развозілі па гарадах. Так ён трапіў у Сярдобск. Пасьля 39-га іхны дывізіён стаяў у Заходняй Украіне — у замку Сапегі. Прыгожы замак. Я гуляла ў валейбол з маладымі афіцэрамі. Да нас прыходзіў праваслаўны сьвятар, сімпатычны такі, мы сябравалі, гаварылі доўга. Вайна засьпела мяне ў Гомелі. Прыехала ў Гомель — і абвясьцілі: вайна. Я

ўвечары села ў цягнік і паехала ва Украіну, у вайсковую частку, у медсанбат.

Акружэньне

Вельмі кепска пачалася вайна — усе былі ў акружэньні. Не пасьпееш з аднаго акружэньня выйсьці, трапляеш у другое, трэцяе.

Пасьля так акружылі пад Роўна, што мы ўжо выходзілі, хто як мог. Я ішла з адной доктаркай з Чарнігаву. Па дарогах рухаліся калоны немцаў, не зважалі ні на кога. Адборныя часткі! Тады шмат было прыгожых мужчын — і сярод нашых, і сярод немцаў, — найлепшыя пасьля загінулі, параненыя. Мы немцаў па дарозе пазьбягалі, баяліся, ня ведалі, што яны зоймуць усю тэрыторыю, думалі, што ўцячэм ад іх. Спачатку ішлі на Кіеў, а Кіеў ужо быў акружаны, але яго не здавалі. Мы пайшлі на Гомель. Прыйшлі, а там ужо немцы таксама. Яны вельмі хутка рухаліся, не пасьпееш азірнуцца, а месца ўжо занятае.

Уваравічы

Пры немцах мы не маглі жыць у Гомелі. Пятро выйшаў з акружэньня пад чужым украінскім прозьвішчам Яўстратчанка. У Гомелі яго кожны мог пазнаць і выдаць. Таму мы жылі ў мястэчку Уваравічы.

Там давялося і хлеб сеяць, і карову трымаць, каб неяк жыць. Пеця працаваў у тамтэйшай краме і падтрымліваў сувязь з партызанамі. Пасьля быў вымушаны наагул сысьці ў партызаны. А я не пасьпела.

Гомельская турма

Маіх бацькоў узялі ў закладнікі, каб мяне забраць. Я ня стала хавацца, прыйшла — немцы іх адпусьцілі, а мяне арыштавалі і пасадзілі ў гомельскую турму. Яна была на скрыжаваньні Савецкай з Рагачоўскай. Сядзела я там колькі месяцаў, пакуль не падышлі савецкія войскі. Са мной забралі дактароў — Ніну з Уваравічаў і Вольгу Стафанаўну. Яны ня мелі ніякага дачыненьня да партызанаў. Іхныя сваякі-паліцаі палічылі, што ў іх ёсьць золата, дый пасадзілі іх нізавошта, каб яго забраць. А галоўны паліцыянт ва Уваравічах пасадзіў цэлую сям'ю — мужа, жонку, дзяўчынку 18 гадоў і хлопчыка, — што хацелі, тое і рабілі.

Парашутыстка

Да нас у камеру пасадзілі адну дзяўчынку... Яе высадзілі расейцы — з парашутам. Відаць, нехта яе выдаў. У камеры яна ўвесь час маўчала, нічога пра сябе не расказвала. Доўга парашутыстку не трымалі — павялі і расстралялі. З намі яшчэ разьбіраліся, марудзілі, а яе — адразу. Такая была слаўная — ціхая, бялявая...

Савецкія войскі

Вельмі нечакана падышлі да Гомелю савецкія войскі. Пра нас забыліся, ахова разьбеглася са страху. Людзі нам адамкнулі, выпусьцілі нас, і мы разышліся па хатах. Я прыйшла дамоў, там была мама... Працаваць я вярнулася да воднікаў на дэбаркадэр. Пятро пайшоў у войска. У Польшчы яго параніў снайпер — выбіў вока. Пятро быў вайсковым камендантам Магілёву, пакуль не дэмабілізавалі і не паслалі на працу ў Воршу. Жылі

мы на Ленінскай каля *ваенторгу*. *Ваенторг* разабралі летась, а ў гэтым годзе разьбяруць і дом, дзе мы спачатку жылі. Як мне тут не падабалася!..

У нас быў аўчар шэры, узялі шчанюка ад сабакі-мінёра. Вельмі добры быў сабака. Яго скралі. Каля *ваенторгу* заўсёды машыны вялікія вайсковыя спыняліся — вось і зьвезьлі сабаку.

Лёс

У мяне ў маладосьці нічога добрага не было. Не пасьпееш уладкавацца, як абвязкова нешта здарыцца. Неспакойна было. Відаць, у кожнага чалавека ёсьць лёс — вось так табе трэба, так табе і будзе. І гэтага не абыдзеш. Можа, ёсьць людзі больш настойлівыя, з моцнай воляй, яны могуць нешта зьмяняць. Аднак усё адно ёсьць тое, што чалавеку суджана. Чаму аднаго чалавека забіваюць, а ты побач — і жывы застаесься? Адзін падае, а другі ідзе — гэта ў адным і тым самым шэрагу. Каму што... Некаму дадзена, як мне, дажыць да старасьці. А іншаму памерці ад гадкай хваробы маладым.